

**KEY TO
ANTOINE'S SANSKRIT MANUAL
(Parts I & II)**

‘SAMVID’

**THE SAMSKRITA ACADEMY
CHENNAI
2012**

PART I

EXERCISE 1

I. Vowels

अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ए ऐ ओ औ

II. Consonants

क	ख	ग	घ	ङ	ह
च	छ	ज	झ	ञ	झ
ट	ठ	ड	ढ	ण	ष
त	थ	द	ध	न	स
प	फ	ब	भ	म	व

III. Hard Consonants

क	ख
च	छ
ट	ठ
त	थ
प	फ

IV. Soft Consonants

ग	घ	ङ
ज	झ	ञ

ड ढ ण

द ध न

ब भ म

V. न पा जि दी शु भू

सु टृ ऋ वा छि

षी रु म् ने घो

दौ षे वि हा स्त्री दे

VI. भूमावुपविशामि, स्नायुः, ज्ञानम्, क्षेत्राणि, अङ्गात्, उद्याने,
 रोहन्ति, अर्थाभ्यां, ज्ञास्त्रैः, सर्वदा, क्रीणीवः, दृश्यते, अस्ति,
 अन्धकारेण, रत्न, अत्र, त्यक्त, तिष्ठामि, भ्रमति, अश्व, बद्ध,
 स न जानाति, तेन सुहृदा रक्षितः, मया दत्तम्, त्वया दृष्टम्,
 युष्माभिरुक्तम्

NOTES

Conjunct Consonants

In this key संयुक्ताक्षर (like क्ष, त्र, ज्ञ, त्सर्प etc) are rendered in English as conjunct consonants and not compound consonants as in the text (see no. 4 of p. 3)

In writing conjunct consonants, i.e. two or more consonants without the intervention of a vowel between them, special modes of writing, i.e. writing one below the other or without vertical lines are followed. The different modes of writing are given below. (In modern computer printing, depending on the availability of font or software, a mode not popular in writing also is chosen and used).

1. Letters which have a separable/distinct vertical line, are written without vertical line and side by side. Such letters are - ख ग घ च ज झ ञ ण त थ ध न प ब भ म द ल व श ष स ख्याति, मुग्ध, घ्नन्ति, ज्वलन्, मञ्च, यत्नं, तथ्यं, ध्या, पन्नग, नत्ता, रामाभ्यां, म्लानं, तल्लयः, अश्वः

2. Where the first letters are cursive they are written one below the other or by the side also. Cursive letters are ङ छ ट ठ ड ढ द

ङ्कः, पट्टः, ठ, उड्डयति, अद्वैतं

छ, ढ are written side by side too.

तच्छ्लोकेन चकृद्दे

2A. Even in separable vertical lines, letters that have curves are written one below the other.

च ज ल

तच्च, मञ्चः, तल्लयः

3. Where the vertical line passes through the letter below the others, a small change is made in the letter, written side by side or one below the other.

Such letters are क and फ

क or क्क

4. A consonant + र is written as a slanting line from the vertical line and as a 'Λ' under cursive letters

क्र	ख	ग्र	घ्र	ङ्र	अ
त्र	छ	ज्र	झ्र	झ	अ
ट्र	ठ्र	ड्र	ढ्र	ड	प्र
त्र	थ्र	द्र	ध्र	द	त्र
प्र	फ्र	ब्र	भ्र	भ	म
य	ल	व्र			
श	ष	स	ह		

5. र + consonant is written as small curve over the last consonant of the unit.

अर्क, खर्व, गर्व, कात्स्न्य - In the last word, actually

र comes after का but is written over य.

6. य following cursive letters is written as half य पाठ्यम्, पाट्यः, छयाः

7. Nasals and other letters coming after ह are written within it

ह्र ह्र ह्र ह्र - अहः, ब्रह्म

8. Because of the frequency of usage, certain letters have assumed new forms

क + ष = कष/क्ष; त् + र = त्र/त्र; ज् + ज = ज्ञ/ज्ञ

द + य = द्य; च् + च = च्च; क् + त = क्त/क्त

क + त् + र = क्त/क्त; त् + त = त्त/त्त

श् + र, व, ल् - श्र/श्र; श्व/श्व; दल/ल; श् + च = श्च

9. Nasal written following ह is doubled in pronunciation

ब्रह्म - ब्रम्म; अह - अन्न

EXERCISE 2

Add to Vocabulary

त्यज् to leave (p. 18), to drop; जि to win; वद् to converse;

वह् to carry, with प्र to flow

II Conjugation of the roots

नी, वस्, दु, बुध्, स्मृ

II	नयामि	नयावः	नयामः	द्रवामि	द्रवावः	द्रवामः
	नयसि	नयथः	नयथ	द्रवसि	द्रवथः	द्रवथ
	नयति	नयतः	नयन्ति	द्रवति	द्रवतः	द्रवन्ति
	वसामि	वसावः	वसामः	बोधामि	बोधावः	बोधामः
	वससि	वसथः	वसथ	बोधसि	बोधथः	बोधथ
	वसति	वसतः	वसन्ति	बोधति	बोधतः	बोधन्ति
	स्मरामि	स्मरावः	स्मरामः			
	स्मरसि	स्मरथः	स्मरथ			
	स्मरति	स्मरतः	स्मरन्ति			

- III. (1) I go. (2) They abandon. (3) We live. (4) They (two) praise. (5) You cook. (6) You protect. (7) We (two) eat. (8) He speaks. (9) You (two) grow. (10) They draw. (11) I dig. (12) We move. (13) They (two) win. (14) You live. (15) We burn. (16) He bows. (17) You lead. (18) We (two) remember. (19) I dwell. (20) They move. (21) They (two) run. (22) They cook. (23) He knows. (24) You sow. (25) You are (here). (26) They (two) worship. (27) We carry. (28) We (two) go.

- IV. (1) यजामः। (2) चरथः। (3) जयति। (4) रोहन्ति। (5) वपामि। (6) त्यजावः। (7) नमसि। (8) स्मरतः। (9) पचन्ति। (10) पतामि। (11) कर्षति। (12) खनयः। (13) बोधन्ति। (14) भवावः। (15) खादसि। (16) चरतः। (17) रक्षामः। (18) जीवसि। (19) नयति। (20) व्रजामः। (21) शंसथः। (22) द्रवन्ति। (23) दहामि। (24) वससि। (25) वदतः। (26) धावावः। (27) व्रजसि। (28) वहति। (29) पचामि। (30) खादथः।

EXERCISE 3

Add to Vocabulary

उप - near; अधः - below; दुःखं - misery, sorrow, grief

- II. (1) The crow eats the fruits. (2) The water runs (or flows). (3) They (two) remember misery. (4) The horses run towards the mountain. (5) The king praises the conduct. (6) People live. (7) We (two) leave the country. (8) The trees grow on all sides of the village. (9) The (two) servants converse near the well. (10) The body lives without gold. (11) I know character. (12) Happiness conquers sorrow. (13) The man carries fuel. (14) The pigeon leaves the hand. (15) The lotuses grow around the mountain. (16) The person cooks food. (17) The horses eat grass. (18) The pigeon drops the leaf between the (two) vessels. (19) The clouds move. (20) Fire on the boy. (21) The lotus grows without food. (22) The man sows grass. (23) The king burns the trees on both sides of the mountain. (24) The servant goes along with (follows) the king. (25) The (two) boys salute the king according to

the scripture. (26) The servant cooks the fruits near the place (or, in front of the place). (27) We live near the forest. (28) Happiness is above gold. (29) The king is near the country.

NOTES

1. There is no equivalent to definite and indefinite articles in Sanskrit. So a 'book' will be rendered as पुस्तकं only and not एकं पुस्तकं; 'a man' - मनुष्यः.
2. 'The book' also has to be rendered only as पुस्तकं; if a particular book is intended, then demonstrative pronoun तत् may be added - तत् पुस्तकं/सः मनुष्यः.
3. If 'some' is to be conveyed as in 'bring me some book' कश्चित् may be used - कश्चित् ग्रन्थः आनीयताम्.
4. On भू 'to be'. Though भू is conjugated in the sense 'to be' it is translated here as in भवसि 'you are (here)' as भू is not an auxiliary verb (alone) but a finite one too.
5. Generally the term 'preposition' is used to refer to प्र etc. which are added to the verbs like प्रहरति,

प्रभवति. अभितः, परितः etc. are referred to as उपपदs and are rendered by the word 'indeclinable' or अव्यय in Sanskrit.

6. नृपः आचारम् शंसति - The king praises the conduct. It may be a general praise of conduct or one's conduct. If anybody's, then तस्य, the sixth case pronoun is added - The king praises 'his' conduct. If it is general, then while translating in English, the definite article 'the' is added.

- III. (i) Declension of (a) ग्रामः (b) मेघः (c) कपोतः (d) कमलम् (e) शरीरम्

Since all are similar, only (a) and (e) are given

ग्रामः	ग्रामौ	ग्रामाः	शरीरम्	शरीरे	शरीराणि
ग्रामम्	ग्रामौ	ग्रामान्	शरीरम्	शरीरे	शरीराणि
ग्रामेण	ग्रामाभ्याम्	ग्रामैः	शरीरेण	शरीराभ्याम्	शरीरैः
ग्रामाय	ग्रामाभ्याम्	ग्रामेभ्यः	शरीराय	शरीराभ्याम्	शरीरेभ्यः
ग्रामात्	ग्रामाभ्याम्	ग्रामेभ्यः	शरीरात्	शरीराभ्याम्	शरीरेभ्यः
ग्रामस्य	ग्रामयोः	ग्रामाणाम्	शरीरस्य	शरीरयोः	शरीराणाम्
ग्रामे	ग्रामयोः	ग्रामेषु	शरीरे	शरीरयोः	शरीरेषु
हे ग्राम	हे ग्रामौ	हे ग्रामाः	हे शरीर	हे शरीरे	हे शरीराणि

- IV. (1) नृपो जयति । (2) बाला धावन्ति । (3) तृणं खादति । (4) नरस्त्यजति । (5) जनाश्चलन्ति । (6) बालो जनं स्मरति । (7) अश्वोऽन्नं खादति । (8) ग्राममभितो वृक्षा रोहन्ति ।
- V. (1) कूपम् अभितः वृक्षाः रोहन्ति (sandhi joined - कूपमभितो वृक्षा रोहन्ति) । (2) कपोतः काकः भवति । (3) नृपः देशं जयति । (4) अश्वौ तृणं खादतः । (5) दासः बालान् कर्षति । (6) जनाः पात्राणि वहन्ति । (7) सुखं विना जीवामः । (8) वृक्षाः पर्णानि वहन्ति । (9) कूपम् उभयतः बालाः इन्धनं दहन्ति । (10) मेघाः पर्वतं प्रति चलन्ति । (11) हस्तः शरीरं रक्षति । (12) ग्रामं परितः जलं पतति । (13) शास्त्राणि जनान् सुखं नयन्ति । (14) धिक् काकान् । (15) वृक्षौ अन्तरा जलं द्रवति । (16) जनाः नृपं नमन्ति । (17) कमलं शंसामि । (18) अनु शीलं नृपः जनान् रक्षति । (19) स्थानं त्यजथः । (20) अति कनकं शीलम् । (21) उप नृपं दासः ।

EXERCISE 4

Add to Vocabulary

श्रम् to be quiet; मद् to be glad; भ्रश् to slip; तुष् to rejoice; श्रम् to get tired.

- II. (1) The king blames the conduct. (2) Flowers grow around the lake. (3) The body perishes. (4) The

servant nourishes the elephant. (5) We dance near (or in front of) the palace. (6) The man is weary and drinks water. (7) The person sees the moon and is happy. (8) Leaves fall. (9) The king forgives the servants. (10) The boys play near the lake. (11) I smell the flower. (12) Elephants trumpet. (13) The grass pierces the hand. (14) The (two) servants take away the wealth. (15) The trees stand on all sides of the lake. (16) We roam. (17) You (two) are glad. (18) You (all) are quiet. (19) He bites. (20) The boys are weary and faint. (21) Life perishes without wealth. (22) We (two) give (two) flowers. (23) The boys dance and the king sits. (24) The servant throws the lotus. (25) You hide the vessel. (26) I restrain the horse and the horse becomes quiet. (27) The head salutes (or bows). (28) The pigeon takes away the flower.

III. पश्यामि	पश्यावः	पश्यामः	धमामि	धमावः	धमामः
पश्यसि	पश्यथः	पश्यथ	धमसि	धमथः	धमथ
पश्यति	पश्यतः	पश्यन्ति	धमति	धमतः	धमन्ति
तिष्ठामि	तिष्ठावः	तिष्ठामः	शाम्यामि	शाम्यावः	शाम्यामः
तिष्ठसि	तिष्ठथः	तिष्ठथ	शाम्यसि	शाम्यथः	शाम्यथ
तिष्ठति	तिष्ठतः	तिष्ठन्ति	शाम्यति	शाम्यतः	शाम्यन्ति

दीव्यामि	दीव्यावः	दीव्यामः	विध्यामि	विध्यावः	विध्यामः
दीव्यसि	दीव्यथः	दीव्यथ	विध्यसि	विध्यथः	विध्यथ
दीव्यति	दीव्यतः	दीव्यन्ति	विध्यति	विध्यतः	विध्यन्ति

- IV. (1) इन्धनं अस्यामि। (2) कूपं निकषा नरौ नृत्यतः। (3) जनाः प्रासादं प्रति धावन्ति। (4) गजः पर्णानि खादति जलं पिबति तुष्यति च। (5) कपोताः न दृशन्ति। (6) दासौ फलानि अन्नं च गूहृतः। (7) दीव्यामि माद्यामि च। (8) धनं न शंसामः। (9) कुसुमं जिघ्रथः। (10) ते ग्रामं सर्वतः तिष्ठन्ति। (11) नराः स्थानं खनन्ति कनकं च हरन्ति। (12) शाम्यसि सीदसि च। (13) अश्वाः न शाम्यन्ति। (14) नृपः न तुष्यति। (15) काकः फलं विध्यति। (16) बालाः मुह्यन्ति। (17) नरः दासौ निन्दति। (18) जीवनम् सुखं विना दुःखं भवति। (19) चन्द्रं पश्यामः। (20) हृदम् उभयतः गजाः जीवन्ति।

EXERCISE 5

Add to Vocabulary

इष् (इच्छ्) to desire; भारः weight; वीरः soldier; विन्द् to get; सृज् to emit.

- II. (1) I desire happiness. (2) The king gives flowers to the hero. (3) The jackal bites the boy. (4) You touch the water with both hands. (5) The servant is weary due to the weight. (6) The swan moves along the bank. (7) I go to the house along with the people. (8) The man is pleased with ornaments. (9) You (two) anoint the body. (10) Lotuses do not grow without water. (11) You strike the servant with the hand. (12) He gets jewels. (13) We sprinkle the flowers with water. (14) Wind breaks the trees. (15) I nourish the elephants with grass. (16) He blames the boy for his conduct. (17) They show the moon to the boys. (18) I go to the house for food. (19) The (two) swans enter the lake. (20) The soldier lives near the palace. (21) The servants cut the tree for fuel. (22) The man dances happily (or with or on account of happiness). (23) The hero abandons the house for the country. (24) Conduct creates happiness. (25) The man asks the servant. (26) We (two) throw the jewels with grief. (27) You (two) release the pigeons. (28) I write with the hand. (29) People plough near the house. (30) Salutation to the hero! (31) Enough with wealth!

हयामि	हयावः	हयामः	इच्छामि	इच्छावः	इच्छामः
हयसि	हयथः	हयथ	इच्छसि	इच्छथः	इच्छथ
हयति	हयतः	हयन्ति	इच्छति	इच्छतः	इच्छन्ति
विन्दामि	विन्दावः	विन्दायः	पृच्छामि	पृच्छावः	पृच्छामः
विन्दसि	विन्दथः	विन्दथ	पृच्छसि	पृच्छथः	पृच्छथ
विन्दति	विन्दतः	विन्दन्ति	पृच्छति	पृच्छतः	पृच्छन्ति

- IV. (1) दासाभ्यां फलानि यच्छामि । (2) कुसुमेभ्यः वनं गच्छसि । (3) शीलेन माद्यति । (4) दुःखं जीवनं लुम्पति । (5) अनिलेन कमलानि नश्यन्ति । (6) शृगालः अन्नं विन्दति । (7) नरौ दासं हयतः । (7) सुखेन बालाः हसन्ति नृत्यन्ति च । (9) वीरः नृपाय रत्नानि दिशति । (10) शृगालं पश्यति धावति च । (11) आचारेण गृहं त्यजति । (12) धनाय नराः कृषन्ति, भारान् वहन्ति, पर्वतान् खनन्ति, देशं त्यजन्ति च । (13) अनिलेन फलानि पतन्ति । (14) तीरं निकषा सीदामः । (15) गृहं सर्वतः शृगालाः भ्राम्यन्ति । (16) मेघाः जलं सृजन्ति । (17) वीरैः (सह) प्रासादं विशसि । (18) बालैः सह उपहृदं तिष्ठामि । (19) कमलानि पश्यन्ति सुखेन हसन्ति च । (20) हंसाः तीरं प्रति चलन्ति । (21) बालेभ्यः हंसं दिशामि । (22) देशाय स्वस्ति । (23) अलं दुःखेन ।

EXERCISE 6

Add to Vocabulary

पशुः animal; बन्धुः relative; जन्तुः creature; अरण्यं forest;
मित्रं friend; ग्राम्याः पशवः domestic animals.

- II. (1) गिरिः ग्रामं गच्छामि - I go to the village from the mountain. (2) परशुना वीरः अरीन् तुदति - The hero strikes the enemies with an axe. (3) तृणस्य राशेः अधः कविः इषुं विन्दति - The poet finds the arrow below the heap of grass. (4) अतिथीनां कृते दासः फलानि पचति - The servant cooks the fruits for the guests. (5) बाहुभ्यां तरुं लुम्पति - He breaks the tree with the (two) arms. (6) शिशू हसतः - The (two) children laugh. (7) अग्निः वनस्य वृक्षान् दहति - The fire burns the trees of the forest. (8) मेघानां उपरि रविः चलति - The sun moves over the clouds. (9) जलस्य बिन्दवः पात्रात् पतन्ति - Drops of water fall from the vessel. (10) इषुभिः नृपः अरिं जयति - The king conquers the enemy with arrows. (11) गुरोः गृहे वसतः - They (two) live in the teacher's house. (12) बालयोः कलिना नरः न तुष्यति - The man is not pleased with the quarrel of the (two) boys. (13) गृहस्य पश्चात् बन्धवः सीदन्ति -

The relatives sit behind the house. (14) कपोतः काकः शृगालः च पशवः भवन्ति - The pigeon, the crow and the jackal are animals (beasts). (15) मुनेः समक्षं जनाः तिष्ठन्ति - The people stand in the presence of the sage. (16) प्राक् गिरिः पश्यामः इन्दुम् - We see the moon to the east of the mountain. (17) उदधिं प्रति जलानि द्रवन्ति - The waters flow (or run) towards the ocean. (18) ग्रामात् बहिः शृगालाः वसन्ति - Jackals live outside the village. (19) सुखात् ऋते जनाः न माद्यन्ति - People do not rejoice without happiness. (20) गृहात् नरः शिशून् वनं नयति - The man leads the children to the forest from the house.

III. गुरुपातिथिः । खादत्यन्नम् । किन्त्वरिः । इषू अस्यति । अग्रेऽश्वः । अग्रयिन्दुः or अग्र इन्दुः । बालाविन्धनम् । पश्यामीन्दुम् ।

- IV. (1) कविः वृक्षान् मुनये दिशति । (2) मुनिः बालान् ह्वयति । (3) बालाः गृहस्य पुरतः तिष्ठन्ति । (4) मेघाः पर्वतस्य उपरि चलन्ति । (5) वीरस्य इषवः अरिं विध्यन्ति । (6) बालः वृक्षात् पतति हस्तं च लुम्पति । (7) अतिथीनां जलं नास्ति । (8) दासः अग्रेः अन्नं हरति । (9) उदधेः जलं शाम्यति । (10) वनस्य पशवः ग्रामं परितः भ्राम्यन्ति । (11) वृक्षस्य पश्चात्

भूषणानि (रत्नानि) गूहामि । (12) नृपस्य समक्षं कवेः स्थानम् अस्ति । (13) आ शिशुभ्यः आ नरेभ्यः जनाः श्राम्यन्ति । (14) बन्धुभिः सह पर्वतात् वनं गच्छामि । (15) कराम्बां परशुं वहति । (16) पत्राणां राशिभिः अग्निं पुष्यामः । (17) मुनयः रविं अर्चन्ति (पूजयन्ति) । (17) कलिना गुरुः ग्रामं त्यजति ।

EXERCISE 7

- II. (1) वने पशवः जीवन्ति - Beasts live in the forest. (2) हे बालाः अग्नौ इन्धनं क्षिपथ - Children! you throw fuel into the fire. (3) कूपात् जलं आनयति - He brings water from the well. (4) No sandhi - We count the pigeons. (5) वनस्य तरुषु मुनिः वसति - The sage lives among the trees. (6) No sandhi - I wash the (two) hands and face in the house. (7) नृपः शरीरं रत्नैः भूषयति - The king adorns the body with jewels. (8) No sandhi - Men desire (or long for) happiness. (9) No sandhi - Pain arises from wealth. (10) No sandhi - He covers the fruits with leaves. (11) हृदे हंसाः दीव्यन्ति - Swans play in the lake. (12) हे गुरो

Note: See no. 37 in p. 29 - अतिक्रामति is another usage.

बालानां आचारं निन्दसि - Teacher! You blame the conduct of boys (13) No sandhi - I owe (two) flowers to the servant. (14) No sandhi - We worship the heroes in the country. (15) No sandhi - The lotuses are in the vessels. (16) नराः उदधिं अतिक्राम्यन्ति - Men cross the ocean. (17) वृक्षं निकषा उपविशथः - You (two) sit near the tree. (18) अनिलेन तरूणां पत्राणि उदधौ पतन्ति - The leaves of the trees fall into the ocean owing to the wind. (19) गृह्योः अन्नं भक्षयामि - I eat food in (two) houses. (20) वने अरयः इष्टून् गूहन्ति - The enemies hide the arrows in the forest. (21) मेघेषु इन्दुः चलति - The moon moves among the clouds. (22) अग्निः तरू अवदहति - The fire burns down the (two) trees. (23) No sandhi - The poet proclaims the king as a hero. (24) No sandhi - The man steals the wealth from the house of relatives. (25) No sandhi - I console the children. (26) मुनिः दासं न पीडयति - The sage does not oppress the servant.

- III. (1) अरयः नृपस्य प्रासादम् अभिधावन्ति । (2) सुखे जनाः तुष्यन्ति, दुःखे जनाः श्राम्यन्ति । (3) मेघाः रविं छादयन्ति । (4) ग्राम्योः कूपेषु जलं नास्ति । (5) हृदस्य तीरे कविः उपविशति चिन्तयति च । (6) दासं सान्त्वयामः । (7) काकाः

वृक्षेषु जीवन्ति । (8) बिन्दून् गणयसि । (9) नृपस्य रत्नानि रचयामि । (10) तीरात् तीरं हंसाः हृदम् अतिक्राम्यन्ति । (11) हे दासाः ! अग्नौ पत्राणि मा अस्यथ । (12) बालाः गुरुम् अनुसरन्ति । (13) गृहे बन्धुभिः सह उपविशन्ति । (14) तृणानां राशौ उपविशथः । (15) शिशुः हस्ताभ्यां मुखं गृह्णाति । (16) दासः कूपस्य जलेन पात्राणि क्षालयति । (17) अरयः वीरेषु इष्टून् अस्यन्ति । (18) गुरुभ्यां रत्नानि धारयामः । (19) गुरोः बालयोः मित्राणि न भवन्ति ।

RECAPITULATION

- II. (a) पुत्रेण । मित्रेण । निधिना । साधुना ।
 (b) गुणयोः । काव्ययोः । पाण्योः । शत्र्वोः ।
 (c) ईश्वर । मित्र । नृपते । रथो ।

III. निधिर्भवति । पुत्रस्तिष्ठति । अत्रैव । कपिरपि । अधुनाऽऽनयति । सदेन्दुः । वन एव or वनयेव । वहतीन्धनम् । किन्त्वेवम् । मुनी अपि ।

NOTE

1. अधुनाऽऽनयति = अधुना + आनयति. Generally it is not combined as अधुनानयति which could be split as अधुना + नयति. To mark the difference 'S' (avagraha) or 'SS' are used.

In the same way when a word (i.e., stem of case endings), ends in ए or ओ, and is immediately followed by अ, then अ falls silent and S mark is given thus – हरेऽव, विष्णोऽव

- IV. (a) accusative (b) accusative and instrumental
 (c) genitive (d) ablative (e) instrumental (f) genitive
 (g) ablative (h) accusative

हरामि	हरावं:	हरामः	माद्यामि	माद्यावः	माद्यामः
हरसि	हरथः	हरथ	माद्यसि	माद्यथः	माद्यथ
हरति	हरतः	हरन्ति	माद्यति	माद्यतः	माद्यन्ति
लिम्पामि	लिम्पावः	लिम्पामः	अनुसरामि	अनुसरावः	अनुसरामः
लिम्पसि	लिम्पथः	लिम्पथ	अनुसरसि	अनुसरथः	अनुसरथ
लिम्पति	लिम्पतः	लिम्पन्ति	अनुसरति	अनुसरतः	अनुसरन्ति
स्पृहयामि	स्पृह्यावः	स्पृह्यामः	व्यस्यामि	व्यस्यावः	व्यस्यामः
स्पृहयसि	स्पृह्यथः	स्पृह्यथ	व्यस्यसि	व्यस्यथः	व्यस्यथ
स्पृहयति	स्पृह्यतः	स्पृहयन्ति	व्यस्यति	व्यस्यतः	व्यस्यन्ति

EXERCISE 8

- II. (1) No sandhi - Poets praise the splendour of the night. (2) No sandhi - The (two) sons return from

the town. (3) No sandhi - The woman puts down the burden from the head. (4) No sandhi - The (two) friends dive into the Ganga. (5) नृपतेः समक्षं राज्ञी भगिनीं आपृच्छते - The queen takes leave of the sister in the presence of the king. (6) No sandhi - Monkeys are fond of fruits. (or fruits appeal to or please monkeys). (7) गृहिणी मुद्राः गणयति - The wife counts the coins. (8) विधिः दुःखस्य हेतुः भवति - Fate is the cause of misery. (9) मेधानां रेखा आकाशं भूषयति - The line of clouds adorns the sky. (10) सिंही इव जननी पुत्रान् रक्षति - The mother protects the sons like a lioness. (11) सन्ध्यायां नृपतिः अरीन् पराजयते - The king defeats the enemies in the twilight. (12) No sandhi - The (two) crows fly round among plantain trees. (13) No sandhi - The (two) girls search for flowers. (14) जनन्याः आगमेन बालिकाः मालां रचयन्ति - The girls make the garland owing to the arrival of the mother. (15) मुनेः वचनानि संक्षिपति कविः - The poet summarizes (or abridges) the utterances of the sage. (16) बलेन अरीन् रघुः विजयते - Raghu conquers the enemies by his strength. (17) No sandhi - The jackal is

fond of meat. (The meat is pleasing to the jackal). (18) दुःखे सुखे च नार्यः ऋषिं मन्त्रयन्ते - In sorrow and happiness, women consult the sages. (19) मृत्यौ अपि वीरः न कम्पते - The hero does not tremble even in death. (20) No sandhi - The nurse never abandons the child. (21) No sandhi - Ganga flows between (two) forests. (22) नद्याः तीरे शत्रवः युध्यन्ते - The enemies fight on the bank of the river. (23) अद्य एव नृपतिः सभायां न उपविशति - The king does not sit in the assembly only today. (24) ईश्वरस्य प्रसादेन नराः आरोग्यं अधिगच्छन्ति - Men obtain health by the grace of God. (25) तरोः तरं कपोताः डीयन्ते - Pigeons fly from tree to tree.

III.

(1) दैवेन अरयः नगरीम् अभिधावन्ति विजयन्ते च ।
 (2) अद्यापि गङ्गां न पश्यामि । (3) राज्ञ्याः वाणी कविभ्यः रोचते । (4) शिशोः भाषा जनन्याः सन्तोषस्य कारणं भवति ।
 (5) ऋषीणां शास्त्राणि निर्वहामः । (6) ग्रामं परितः (एव) नराः तृणानां राश्रीः आनयन्ति । (7) साधुः नरः विनयेन ईश्वरं प्रभुं (इव) पूजयति । (8) गङ्गायाः जलानां ध्वनिः मुनिभ्यः रोचते ।
 (9) वृक्षस्य छायायाम् उपविशामि चिन्तयामि च । (10) रत्नम् इव चन्द्रः आकाशं भूषयति । (11) नृप एवं भाषते । (12) अत्र जनानां धनं नास्ति । (13) नारी मालायाः पुष्पाणि भूमौ

- व्यस्यति । (14) तत्र लताः पुष्पैः वृक्षान् भूषयन्ति ।
 (15) मातरम् आपृच्छामहे गुरोः गृहं च गच्छामः ।
 (16) आकाशस्य पृथिव्याः च शोभया प्रभुं ईश्वरं ज्ञंसामः ।

IV. मुद्रा मुद्रे	मुद्राः	धात्री धात्र्यौ	धात्र्यः
मुद्रां मुद्रे	मुद्राः	धात्री धात्र्यौ	धात्रीः
मुद्रया मुद्राभ्याम्	मुद्राभिः	धात्र्या धात्रीभ्यां	धात्रीभिः
मुद्रायै मुद्राभ्याम्	मुद्राभ्यः	धात्र्यै धात्रीभ्यां	धात्रीभ्यः
मुद्रायाः मुद्राभ्याम्	मुद्राभ्यः	धात्र्याः धात्रीभ्यां	धात्रीभ्यः
मुद्रायाः मुद्रयोः	मुद्राणाम्	धात्र्याः धात्र्योः	धात्रीणाम्
मुद्रायां मुद्रयोः	मुद्रासु	धात्र्यां धात्र्योः	धात्रीषु
हे मुद्रे हे मुद्रे	हे मुद्राः	हे धात्रि हे धात्र्यौ	हे धात्र्यः

EXERCISE 9

Add to Vocabulary

वि (वद्) to dispute, to argue; नीतिः morality.

II. अनयम् अनयाव	अनयाम्	ऐक्षे ऐक्षवहि	ऐक्षामहि
अनयः अनयतम्	अनयत	ऐक्षेथाः ऐक्षेथाम्	ऐक्षध्वम्
अनयत् अनयताम्	अनयन्	ऐक्षत ऐक्षेताम्	ऐक्षन्त

उपागच्छम्	उपागच्छाव	उपागच्छाम
उपागच्छः	उपागच्छतम्	उपागच्छत
उपागच्छत्	उपागच्छताम्	उपागच्छन्

अभिन्यविज्ञे	अभिन्यविज्ञावहि	अभिन्यविज्ञामहि
अभिन्यविज्ञथाः	अभिन्यविज्ञेथाम्	अभिन्यविज्ञध्वम्
अभिन्यविज्ञत	अभिन्यविज्ञेताम्	अभिन्यविज्ञन्त

III. रात्रिः रात्री	रात्रयः	चञ्चूः	चञ्चवः
रात्रिम् रात्री	रात्रीः	चञ्चुम्	चञ्चूः
रात्र्या रात्रिभ्याम्	रात्रिभिः	चञ्चवा	चञ्चुभ्याम् चञ्चुभिः
रात्रये रात्रिभ्याम्	रात्रिभ्यः	चञ्चवै (चञ्चवे)	चञ्चुभ्याम् चञ्चुभ्यः
रात्रे रात्रिभ्याम्	रात्रिभ्यः	चञ्चवाः (चञ्चोः)	चञ्चुभ्याम् चञ्चुभ्यः
रात्रे रात्र्योः	रात्रीणाम्	चञ्चवाः (चञ्चोः)	चञ्चूनाम्
रात्रौ रात्र्योः	रात्रिषु	चञ्चवाम् (चञ्चौ)	चञ्चुषु
हे रात्रे हे रात्री	हे रात्रयः	हे चञ्चो हे चञ्चू	हे चञ्चवः

IV.

- (1) चञ्चवा काकः मांसम् अहरत् - The crow took away the flesh with the beak. (2) प्रासादे पदम् अकरवम् नृपतिम् च उपागच्छम् - I set foot on the palace and approached the king. (3) जनकस्य आदेशात् बालः धेनू ग्रामात् बहिः अनयत् - Due to the order of the father, the boy led

the (two) cows out of the village. (4) No sandhi -
 The (two) servants place the pot on the head.
 (5) रज्ज्वा पुत्रः धेनुम् कर्षति - The son pulls the cow
 with the rope. (6) जनन्याः तृप्तये विनयम् अभिन्यविशेताम्
 बालिके - The (two) girls resort to modesty for the
 satisfaction of the mother. (7) No sandhi - Oh
 Raghu! You did not desist from work. (8) कुसुमात्
 कुसुमम् रेण्वा अलिः डीयते - The bee flies from flower
 to flower with the pollen (dust). (9) शत्रूणाम् आगमेन
 धूलिः ग्रामम् ऋदयति - The dust covers the village due
 to the arrival of the enemies. (10) No sandhi -
 The (two) sages argue. (11) No sandhi - You (two)
 are sad due to the death of the friend. (12) शीर्षे
 भारम् अकुर्वन् - They placed the weight on the head.
 (13) पशोः हन्वा अरीन् अतुदत् - He struck the enemies
 with the jaw (or bone) of the animal. (14) वनम्
 अध्यतिष्ठम् - I lived in the forest. (15) नृपतेः पुत्रः गुरोः
 भगिनीं पर्यणयत् - The son of the king married
 the sister of the teacher. (16) मित्रस्य आगमे मतिम्
 अकरोत् - He turned his mind towards the arrival
 of the friend (He thought of the arrival of his

friend). (17) भूमौ तृणस्य राशयः वर्तन्ते - Heaps of
 grass are on the ground. (18) साधुः कार्यं रात्रौ न
 आरभते - A good man does not begin work at night.
 (19) प्रभोः प्रसादेन दासाः तृप्तिम् अलभन्त - The servants
 got satisfaction due to the favour of the master.
 (20) पुत्रः जनकं जननीं च आद्रियते - The son respects
 the father and mother. (21) सभायाम् जनकः अभाषत -
 The father spoke in the assembly. (22) मुनिः नारीणां
 नीतिम् अशंसत् - The sage praised the conduct of the
 women. (23) ईश्वरस्य शक्तिम् दैवम् मन्यन्ते ऋषयः - The
 sages consider the power of God as fate.

V.

(1) ईश्वरस्य प्रसादेन भक्तिम् अभिन्यविशत । (2) केलिः सदा
 मह्यम् अरोचत । (3) बालौ रज्जुं करयोः अकुरुताम् ।
 (4) बालिका रत्नैः शरीरम् अभूषयत् । (5) मेघैः धूलिभिश्च
 धेनवः तृणं न अभक्षयन् । (6) मित्राणां कृतेऽपि साधुः नरः
 धर्मात् न निवर्तते । (7) जनाः रघुं वीरं मन्यन्ते । (8) रात्रौ
 चन्द्रेण विना आकाशः कमलेन विना हृदः इव भवति ।
 (9) गुरोः आज्ञया कर्म आरभामहि । (10) सः एवम् अवदत्
 ततः नगरस्य जनाः च नृपस्य प्रभावं (or शक्तिं) प्राशंसन् ।
 (11) कपोतान् करे अकरोः । (12) सदा विवदावहे ।

(13) विनयेन सुखम् अलभेथाम् । (14) मित्रे निधिम् अविन्दतां
गृहं च अवहताम् ।

EXERCISE 10

II.	जेता	जेतारौ	जेतारः	स्वसा	स्वसारौ	स्वसारः
	जेतारं	जेतारौ	जेतृन्	स्वसारं	स्वसारौ	स्वसृः
	जेत्रा	जेतृभ्यां	जेतृभिः	स्वस्रा	स्वसृभ्यां	स्वसृभिः
	जेत्रे	जेतृभ्यां	जेतृभ्यः	स्वस्रे	स्वसृभ्यां	स्वसृभ्यः
	जेतुः	जेतृभ्यां	जेतृभ्यः	स्वसुः	स्वसृभ्यां	स्वसृभ्यः
	जेतुः	जेत्रोः	जेतृणाम्	स्वसुः	स्वस्रोः	स्वसृणाम्
	जेतरि	जेत्रोः	जेतृषु	स्वसरी	स्वस्रोः	स्वसृषु
	हे जेतः	हे जेतारौ	हे जेतारः	हे स्वसः	हे स्वसारौ	हे स्वसारः
III.	सरणि	सरव	सराम	ईक्षे	ईक्षावहै	ईक्षामहै
	सर	सरतम्	सरत	ईक्षस्व	ईक्षेथाम्	ईक्षध्वम्
	सरतु	सरताम्	सरन्तु	ईक्षताम्	ईक्षेताम्	ईक्षन्ताम्

- IV. (1) No sandhi - Let the conqueror go by the chariot.
 (2) दुहितरः मातरं नमन्तु - Let the daughters bow to the mother. (3) No sandhi - Hail to the leader.
 (4) शठः उद्यानात् फलानि अचोरयत् - The rogue stole the fruits from the garden. (5) श्रोतारः गुरोः वचनैः तुष्यन्तु - May the hearers be pleased by the

utterances of the teacher. (6) No sandhi - I should search for the sister with my brother. (7) हे बाल पितरं अपृच्छस्व - Boy! take leave of the father. (8) हे नमः मा विषीद - Grandson! Don't be dejected.
 (9) भार्यया सह जामाता पितुः गृहं गच्छतु - The son-in-law should go to the father's house along with the wife. (10) दातारौ ननान्द्रे मालां अयच्छताम् - The (two) donors gave the garland to the sister-in-law. (11) जीवने कर्तारः एव सुखम् अधिगच्छन्ति - In life, doers (or performers) alone obtain happiness.
 (12) नेतारं अनुसराम - We should follow the leader. (13) प्रातः सविता आकाशे रात्रिं पराजयते - The sun defeats the night in the sky at dawn. (14) पुनः मन्यध्वम् - You all should think again. (15) No sandhi - The rogue commits sin out of greed. (16) पितरं मातरं च आद्रियामहै - We should respect the father and mother. (17) प्रातः कार्यं आरभेताम् - You (two) should begin work in the morning. (18) No sandhi - Oh hearers! You should desist from sin. (19) हे नसारौ मित्राणां अग्रे अपि विवदेथे - Oh grandsons! You (two) dispute even in front of friends. (20) No sandhi - Anger is produced from greed, desire proceeds

from greed, delusion and destruction also (arise)
from greed. Greed is the cause of sin.

- V. (1) क्रोधात् भ्राता घटम् अखण्डयत् । (2) दातारः ग्रामस्य जनेभ्यः धनं यच्छन्तु । (3) वने जीवतु । (4) उद्यानस्य सौन्दर्यं पश्य । (5) यदि सुखम् इच्छसि लोभात् निवर्तस्व । (6) नरः उद्याने नष्टभ्याम् सह उपाविशत् । (7) कविभ्यः स्वस्ति । (8) हे स्वसः गृहं मा त्यज । श्रोतारः प्रासादस्य अग्रे पुनः अतिष्ठन् । (10) शत्रूणां नाशेन जेता देशम् अमुञ्चत् । (11) (मम) भ्रातृषु सदा जीवानि । (12) नेता शठान् दण्डयतु । (13) हे दुहितरः गृहं यावत् मातरम् अनुसरत । (14) दुःखस्य कारणं पापः नश्यतु । (15) हे वीराः शत्रुभिः युध्यध्वं, नेतारम् अनुसरत देशं च रक्षत ।

EXERCISE 11

- II. शत्रूः शत्र्वौ शत्र्वः
शत्रूं शत्र्वौ शत्रूः
शत्र्वा शत्रूम्याम् शत्रूभिः
शत्र्वै शत्रूम्याम् शत्रूम्यः
शत्र्वाः शत्रूम्याम् शत्रूम्यः
शत्र्वाः शत्र्वोः शत्रूणाम्
शत्र्वां शत्र्वोः शत्रूषु
हे शत्रु हे शत्र्वौ हे शत्र्वः

- III. कुप्येयम् कुप्येव कुप्येम प्रबोधेयम् प्रबोधेव प्रबोधेम
कुप्येः कुप्येतम् कुप्येत प्रबोधेः प्रबोधेतम् प्रबोधेत
कुप्येत् कुप्येताम् कुप्येयुः प्रबोधेत् प्रबोधेताम् प्रबोधेयुः
प्रियेय प्रियेवहि प्रियेमहि कुर्याम् कुर्याव कुर्याम
प्रियेथाः प्रियेयाथाम् प्रियेध्वम् कुर्याः कुर्यातम् कुर्यात
प्रियेत प्रियेयाताम् प्रियेरन् कुर्यात् कुर्याताम् कुर्युः

- स्याम् स्याव स्याम
स्याः स्यातम् स्यात
स्यात् स्याताम् स्युः

- IV. (1) श्वश्रूः वध्वै न कुप्येत् - The mother-in-law should not be angry with the bride. (2) मुनयः अधितिष्ठेयुः आश्रमम् - The sages can (or may or should) dwell in the hermitage. (3) No sandhi - Knowledge should be the wealth of good (people). (4) एकदा प्रातः प्रबोधं क्षेत्रेषु च आगच्छम् - Once upon a time, I woke up in the morning and came into the field. (5) हे नेतः, आदिश, चम्बा वीराणां भयं नास्ति - Oh leader! Order! There is no fear for the heroes due to the army. (6) दुर्जनाः विद्यायै न कल्पेरन् - Bad people are not fit for knowledge. (7) No sandhi - Oh (two)

boys! You should always speak truth. (8) असिना इव नेत्रेण ऋषिः जनानां मतीः विध्यति - The sage pierces the intellects (or minds) of people by the eye as (if) by a sword. (9) उत्तिष्ठन्तु नराः नार्यः च शत्रूणां च भयात् देशं मुञ्चन्तु - Let the men and women rise up and leave the country on account of the fear of enemies. (10) नृपतिं परितः दास्यः इव चन्द्रं परितः ताराः कम्पन्ते - The stars tremble around the moon like female servants around the king. (11) गुरवः शास्त्राणि अवगच्छेयुः - Teachers should know the scriptures. (12) तोलयेः औषधम् - You should weigh the medicine. (13) पुस्तकेभ्यः एव विद्यां न लभेध्वम् - You all may not obtain knowledge from books alone. (14) यदि दुर्जनाः लोके जयेयुः मुनयः भाषायाः निर्वर्तेन् - If bad people would conquer in the world, sages would desist from speech. (15) ताडय यदि इच्छसि किं तु पितुः आदेशं स्मर - Beat if you wish, but remember the order of the father. (16) प्रातः प्रबोधेत् नरः, दुर्जनान् त्यजेत्, ईश्वरं पूजयेत्, भ्रातृन् सान्त्वयेत्, सत्यं वदेत् यदि एवं कुर्यात् न कदा अपि दुःखस्य कारणं स्यात् - Man should wake up in the morning, leave bad people,

worship God, comfort (or console) brothers, speak the truth; if he would do so, there would never be a cause for sorrow.

- V. (1) नृपस्य आदेशात् चमूः ग्रामं प्रतिष्ठेत् । (2) यदि त्वं प्रातः प्रबोधेः नद्याः तीरम् नु भ्राम्येः । (3) जनाः मुनीनां विनयम् अवगच्छेयुः । (4) क्षणं प्रतीक्षस्व । अहं पुस्तकं निक्षिपामि आगच्छामि च । (5) दास्यः श्वश्र्वाः आ गृहात् वधूम् अनुसरेयुः । (6) यदि विद्यायै स्पृहयेः गुरुणा सह आश्रमे वसेः । (7) ईश्वरस्य भयात् कम्पसे ; भक्त्या ईश्वरं नमोः । (8) जनाः जीवन्ति म्रियन्ते च, नृपाः जयन्ति नश्यन्ति च, सत्यमेव न म्रियते । (9) आकाशे तारा इव, हृदे कमलमिव, लतायां पुष्पमिव, मुनिः जनानां सुखाय लोके जीवतु । (10) मित्राय मा कुप्य ; कोपः एव पापस्य कारणं स्यात् ।

EXERCISE 12

Add to Vocabulary

अधि + क्षिप् to scold; सं + पठ् to happen.

- II. (1) No sandhi - I may go to the house with the sick sister. (2) प्रसन्ने वारिणि पीनाः शिशवः दीव्यन्ति - The fat children play in the clear water. (3) No sandhi -

The (two) wretched daughters of the blind king fell into misfortune. (4) दात्र्यै मात्रे कुशलाः पुत्राः दुर्लभं रत्नं यच्छन्तु - The skilful sons should give the rare gem to the generous mother. (5) तीव्रेण दुःखेन वृद्धायाः नार्याः नेत्राभ्याम् अश्रूणि द्रवन्ति - Tears flow from the eyes of the old woman due to acute (or sharp) pain. (6) हे स्वसः पितुः गृहे तिष्ठेः - Oh sister! You should stay in the father's house. (7) आशुना अश्वेन वीरः शत्रुम् अम्यधावत् - The hero rushed at (or attacked) the enemy with his swift horse. (8) दुर्जनः खञ्जं नरम् अधिक्षिपति - A bad person abuses the lame man. (9) गुरून् भारान् दासाः शीर्षे अकुर्वन् - The servants placed the heavy burden (or loads) on their heads. (10) No sandhi - The good daughter salutes the mother. (11) प्रभोः समक्षं दास्यौ जानुभ्यां भूमौ अपतताम् - The (two) female servants fell on the ground on their (two) knees in the presence of their master. (12) चारवः लताः सुरभीणि कुसुमानि च उद्याने रोहन्ति - Lovely creepers and fragrant flowers grow in the garden. (13) No sandhi - I may (or should) blame the small boy with feigned anger. (14) यदि नित्यानि

कार्याणि कुर्याः न विपद्येथाः - If you would do regular (or obligatory) works, you would not fall into misfortune. (15) बहवः शिशवः मधुने स्पृहयन्ति - Many children long for honey. (16) अरेः तीव्रेण असिना हतं वीरं वन्दामहे - May we salute the hero killed by the sharp arrow of the enemy!. (17) ग्रामं गन्तारः मुनयः कूपस्य स्वादु अम्बु पिबन्तु - Let the sages going to the village drink the sweet water of the well. (18) No sandhi - There are small houses behind the new mansion.

III.1. कुशलेषु नेषु, कुशलासु नारीषु, कुशलेन कविना, कुशलाय शत्रवे ।

2. शुची बालौ, शुचिनि जले, शुची मती, शुच्याः or शुचेः दुहितुः ।
 3. चारु कुसुमम्, चारुणः वारिणः, चार्वं बालिकया or चार्व्या बालिकया, चार्वं or चारौ नद्याम् ।
 4. वक्त्रा नृपेण, वक्तु मित्रम्, वक्त्री गृहिणी, वक्त्रीणां श्वश्रूणाम् ।
- IV. (1) प्रभो! प्रसन्नो भव । (2) कुशलः नेता बहूनि वस्तूनि लभते । (3) काणः दासः मृदुनः काष्ठस्य राक्षिम् अदहत् । (4) शुचि मनः सुरभि कुसुममिव भवति । (5) वक्त्री राज्ञी वीरान् नयतु ।

(6) जेने नृपाय स्वस्ति । (7) कृपणान् अन्धान् नरान् अधिक्षिपसि, किन्तु दुष्टं नरं न निन्दसि । (8) ग्रामजनाः मृतानां वीराणां शरीराणि नद्याः तीरमवहन् । (9) चारुणि उद्याने बहवः (or बह्वचः) लताः बहवः वृक्षाश्च सुरभीणि पुष्पाणि मृड्यां (or मृड्वां or मृदौ) भूम्यां (or भूमौ) व्यस्यन्ति । (10) जेता वीरः तीक्ष्णेन असिना शत्रुं विध्यतु । (11) व्याधिताः कृपणाश्च गन्तारः कूपं निकषा अतिष्ठन् । (12) नवे पुस्तके आचार्यः बहूनि वस्तूनि समक्षिपत् ।

EXERCISE 13

II. Present passive Imperfect passive

नीये	नीयावहे	नीयामहे	अचिन्त्ये	अचिन्त्यावहि	अचिन्त्यामहि
नीयसे	नीयेथे	नीयध्वे	अचिन्त्यथाः	अचिन्त्येथाम्	अचिन्त्यध्वम्
नीयते	नीयेते	नीयन्ते	अचिन्त्यत	अचिन्त्येताम्	अचिन्त्यन्त
क्रिये	क्रियावहे	क्रियामहे	अमुच्ये	अमुच्यावहि	अमुच्यामहि
क्रियसे	क्रियेथे	क्रियध्वे	अमुच्यथाः	अमुच्येथाम्	अमुच्यध्वम्
क्रियते	क्रियेते	क्रियन्ते	अमुच्यत	अमुच्येताम्	अमुच्यन्त
दीये	दीयावहे	दीयामहे	व्यजीये	व्यजीयावहि	व्यजीयामहि
दीयसे	दीयेथे	दीयध्वे	व्यजीयथाः	व्यजीयेथाम्	व्यजीयध्वम्
दीयते	दीयेते	दीयन्ते	व्यजीयत	व्यजीयेताम्	व्यजीयन्त

Imperative passive

सेव्यै	सेव्यावहै	सेव्यामहै	तुद्येय	तुद्येवहि	तुद्येमहि
सेव्यस्व	सेव्येथाम्	सेव्यध्वम्	तुद्येथाः	तुद्येयाथाम्	तुद्येध्वम्
सेव्यताम्	सेव्येताम्	सेव्यन्ताम्	तुद्येत	तुद्येयाताम्	तुद्येरन्
अधिक्षिष्वै	अधिक्षिष्यावहै	अधिक्षिष्यामहै	स्मर्येय	स्मर्येवहि	स्मर्येमहि
अधिक्षिप्यस्व	अधिक्षिप्येथाम्	अधिक्षिप्यध्वम्	स्मर्येथाः	स्मर्येयाथाम्	स्मर्येध्वम्
अधिक्षिप्यताम्	अधिक्षिप्येताम्	अधिक्षिप्यन्ताम्	स्मर्येत	स्मर्येयाताम्	स्मर्येरन्
चोर्यै	चोर्यावहै	चोर्यामहै	लभ्येय	लभ्येवहि	लभ्येमहि
चोर्यस्व	चोर्येथाम्	चोर्यध्वम्	लभ्येथाः	लभ्येयाथाम्	लभ्येध्वम्
चोर्यताम्	चोर्येताम्	चोर्यन्ताम्	लभ्येत	लभ्येयाताम्	लभ्येरन्

III. In this country, a king, Gopala by name, lived. Once, a sweeper was seen by him in the city, at dawn. The king was much angry by his sight and ordered the killing of the sweeper. The innocent man was bewildered by the order of the king. There was a courtier by name Sumati in the assembly of the king. He said to the sweeper: "Come near me just before killing. Let a word be spoken by you". The sweeper went to the place of killing. Before the killing he went near Sumati. He spoke a word (or sentence) to him. But they (the two) were seen by the king.

The king asked Sumati: "What was spoken by that bad (or wicked) man?" Sumati said: "This is his speech - 'The king was seen by me at dawn. My killing happens on account of his sight. I was seen at dawn also by the king. But, there is no killing of him on account of my sight. Which of the two between us is a wicked man?'" The king thought about these words. After a moment, he desisted from anger and released the sweeper.

- IV. (1) अहं नयामि । (2) आवां नीयावहे । (3) वयं गच्छामः । (4) त्वं स्मर्यसे । (5) युवां धावथः । (6) यूयं त्यज्यध्वे । (7) सः दीव्यति । (8) सा रक्ष्यते । (9) तत् दह्यते । (10) तौ चलतः । (11) ताः जीयन्ते । (12) तानि पच्यन्ते । (13) अहम् अखनम् । (14) आवां अपुष्यावहि । (15) वयम् अनुत्पाम । (16) त्वम् अनिन्द्यथाः । (17) युवाम् अनश्यतम् । (18) यूयम् अह्नियध्वम् । (19) सः अधमत् । (20) सा अदश्यत । (21) तत् अशाम्यत् । (22) ते अतुद्येताम् । (or) ते अताड्येताम् । (23) तानि असृज्यन्त । (24) अहं कृषेयम् । (25) आवां मुच्यावहै । (26) वयं स्पृशाम । (27) त्वं विश । (28) वृक्षौ सिञ्च्येताम् । (29) इषून् अस्यसि किम्? ।

- (30) सः दण्ड्यताम् । (31) सा गच्छतु । (32) तत् कथ्यताम् । (33) तौ क्षालयताम् । (34) ताः गण्यन्ताम् । (35) अहं न चोरयेयम् । (36) तत् न चोर्यताम् । (37) ते ताः न पीडयन्ताम् । (38) ताः तैः न पीडयन्ताम् । (or) बाध्यन्ताम् । (39) तत् आनीयताम् । (40) युवाम् अनुस्त्रियेथाम् । (41) कुसुमानि व्यस्यन्ताम् । (or) अवकीर्येरन् । (42) युवाम् मा विवदेथाम् । (43) तत् क्रियताम् ।

EXERCISE 14

II.

- (1) The mother never forgets the son; (PV) पुत्रः मात्रा न कदापि विस्मर्यते । (2) Let me give this last flower to you; (PV) इदमन्तिमं कुसुमं मया तुभ्यं दीयताम् । (3) Rama left Sita in the forest; (PV) सीता रामेण वने अत्यज्यत । (4) The small snake bit Hari; (PV) हरिः क्षुद्रेण सर्पेण अदश्यत । (5) Those (two) tell the story; (PV) अमूयां कथा कथ्यते । (6) The (two) messengers should bring the son of the king; (PV) नृपतेः पुत्रः दूताभ्यां अनीयताम् । (7) We should follow the leader along with the heroes; (PV) नेता वीरैः सह अस्माभिः अनुस्त्रियताम् । (8) Carry this light burden; otherwise your master will beat you; (PV) अयं लघुः भारः

उद्धताम् । अन्यथा प्रभुणा त्वं ताड्येथाः (9) The killing (or murder) of the girl is ordered by the mean / lowly man; (AV) अधमः नरः कन्यायाः वधम् आदिशति । (10) If you understand my utterances, you will not abandon hope; (PV) यदि मम वचनानि युष्माभिः अवगम्येरन्, युष्माभिः आशा न त्यजेत । (11) We consider Rama to be a hero; (PV) रामः अस्माभिः वीरः मन्यते । (12) You committed sin; therefore, I blame you; (PV) त्वया पापं अक्रियत, अत एव त्वं मया निन्द्यसे । (13) Many jewels were stolen by the thief; (AV) स्तेनः बहूनि रत्नानि अचोरयत् । (14) It is said by Sumati "Let the wealth of bad people be taken away by fate"; (AV) "विधिः दुर्जनानां धनं हरतु" इति सुमतिः वदति । (15) "Dwell in the palace for a long time"; (PV) प्रासादः चिरं अधिस्थीयताम् । (16) Oh boys! you (two) should serve the teacher silently; (PV) हे बालौ! युवाभ्यां आचार्यः तूष्णीं सेव्येताम् ।

III. (1) असौ असीमः समुद्रः बहुभिः वीरैः अदृश्यत । (2) वृक्षौ अनिलेन अखण्ड्येताम् । (3) स्तेनः गृह्यताम् । (4) अहम् आचार्येण आदिश्ये । (5) धेनू रज्ज्वा अबध्येताम् । (6) लज्जया अलम् । (7) तव जिह्वा चलतु, तव नेत्रे प्रकाशेताम् । (8) दुर्लभो

ग्रन्थः अस्माकं पित्रे अदीयत । (9) क्रिया इदानीम् आरभ्येत । (10) यदि सत्यं न उद्येत, त्वं दण्ड्येथाः । (11) अमुयोः आचारेण अम् निन्द्येताम् । (12) मुनिः चिरं पुत्रस्य श्वस्य पुरतः तूष्णीम् अतिष्ठत् । (13) दीनाः बालिकाः गृहम् आनीयन्ताम्, अन्यथा श्रियेरन् । (14) युवाम् युवयोः उदारां मातरं कदापि मा विस्मरतम् । (15) त्वम् तव पित्रा आहूयसे ।

RECAPITULATION (EXERCISE 1 to 14)

- II.1. चारुः कला, चारुं कलाम्, चार्वा कलया, चार्वै (चारवे) कल्यै, चार्वः (चारोः) कलायाः, चार्वाः (चारोः) कलायाः, चार्वा (चारौ) कलायाम्, चारो कले ।
2. शुचिनी जले, शुचिनी जले, शुचिभ्यां जलाभ्याम्, शुचिभ्याम् जलाभ्याम्, शुचिभ्यां जलाभ्याम्, शुचिनोः जलयोः, जल्योः, शुचिनो जले ।
3. ते उदाराः नेतारः, तान् उदारान् नेतृन्, तैः उदारैः नेतृभिः, तेभ्यः उदारेभ्यः नेतृभ्यः, तेभ्यः उदारेभ्यः नेतृभ्यः, तेषाम् उदाराणां नेतृणाम्, तेषु उदारेषु नेतृषु, (No vocative since सः is there)

Note: From this page onwards *sandhi* is adopted in all Sanskrit sentences

4. अहम्, माम् (मा), मया, मह्यम् (मे), मत्, मम (मे), मयि ।

5. यूयम्, युष्मान् (वः), युष्माभिः, युष्मभ्यम् (वः), युष्मत्, युष्माकम् (वः), युष्मासु ।

6. इमे, इमे (एने), आभ्याम्, आभ्याम्, आभ्याम्, अनयोः (एनयोः), अनयोः (एनयोः) ।

7. अमी, अमून्, अमीभिः, अमीभ्यः, अमीषाम्, अमीषु ।

III. अशोचम् अशोचाव अशोचाम् भाष्ये भाष्यावहै भाष्यामहै
अशोचः अशोचतम् अशोचत भाष्यस्व भाष्येथाम् भाष्यध्वम्
अशोचत् अशोचताम् अशोचन् भाष्यताम् भाष्येताम् भाष्यन्ताम्
संपद्येय संपद्येवहि संपद्येमहि उत्तिष्ठानि उत्तिष्ठाव उत्तिष्ठाम
संपद्येथाः संपद्येथां संपद्येध्वम् उत्तिष्ठ उत्तिष्ठतम् उत्तिष्ठत
संपद्येत संपद्येयातां संपद्येरन् उत्तिष्ठतु उत्तिष्ठताम् उत्तिष्ठन्तु

IV. वृथा - मम मित्रस्योद्यमो यदि वृथा भवेत् स हास्यस्य पात्रं भवेत् ।

ज्ञैः - इदं चक्रं ज्ञैः परिवर्तते ।

दिवा - नीरुजा नराः न कदापि दिवा उद्यमात् विरमेयुः ।

सदा - सः सदा दरिद्राणामुपकारं करोति ।

सहसा - आकाशः सहसा मेघैराच्छाद्यत ।

सपदि - रोगेण पीडितः सपदि भिषजं (वैद्यं) मन्त्रयताम् ।

ह्यः - अहं ह्यः मित्रस्य दर्शनाय तस्य गृहमगच्छम् ।

V. 1. (अन्वयः) शस्त्रस्य विद्या, शस्त्रस्य (विद्या इति) द्वे विद्ये प्रतिपत्तये (भवतः) । वृद्धत्वे आद्या हास्याय (भवति) । द्वितीया सदा आद्रियते ।

Knowledge of weapon (and knowledge) of scripture- the (two) learnings are for fame. In old age, the first is for ridicule. The second is always respected.

2. यथा एकेन चक्रेण रथस्य गतिः न हि भवेत्, एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ।

As the motion of a chariot cannot indeed succeed (or be accomplished) by one wheel, thus, without human effort, fate does not succeed.

3. कार्याणि उद्यमेन हि सिध्यन्ति, न मनोरथैः । मृगाः सुप्तस्य सिंहस्य मुखे न हि प्रविशन्ति ।

Works succeed indeed by effort and not by mere wishes. Deer indeed do not enter into the mouth of a sleeping lion!

4. कौन्तेय! दरिद्रान् भर । ईश्वरे धनं मा प्रयच्छ । व्याधितस्य औषधं पथ्यं (भवति) नीरुजस्य औषधैः किम्?

Oh Arjuna! Fill (or nourish) the poor. Do not give wealth to (or bestow wealth on) the lord. Medicine is beneficial to a sick person. What is the use of medicines to a healthy person?

5. सख्यं प्रीतिं अपि च दुर्जनेन समं न कारयेत्। उष्णः अङ्गारः करं दहति, शीतः (अङ्गारः) च (करं) कृष्णायते।

One should not make friendship and also affection with a bad person. A hot charcoal burns the hand. A cold one also makes (the hand) black.

EXERCISE 15

II. समिधासीत्। अनयद्भारम्। एतत्तृणम्। युष्माभी रक्ष्यताम्। दिग्गजः। प्रावृडागच्छति। ह्योऽत्यजद्भ्रातरम्। सपद्यपश्यद्दुहितरम्। सम्राट्गजं दण्डेनाताडयत्। तस्माद्भामाब्रह्मवो जनाः फलान्यानयन्ति। तस्मा अदीयेतामश्वौ or तस्मायदीयेतामश्वौ। वणिग्लभत इन्धनम् or वणिग्लभतयिन्धनम्। वणिजौ लभेते इन्धनम्।

III. भूतम् भूतौ भूतः विद्युत् विद्युतौ विद्युतः
भूतम् भूतौ भूतः विद्युत् विद्युतौ विद्युतः
भूता भूद्भ्यां भूद्भिः विद्युता विद्युद्भ्यां विद्युद्भिः
भूते भूद्भ्यां भूद्भ्यः विद्युते विद्युद्भ्यां विद्युद्भ्यः

भूतः भूद्भ्यां भूद्भ्यः विद्युतः विद्युद्भ्यां विद्युद्भ्यः
भूतः भूतौः भूताम् विद्युतः विद्युतौः विद्युताम्
भूति भूतौः भूत्सु विद्युति विद्युतौः विद्युत्सु
हे भूत् हे भूतौ हे भूतः हे विद्युत् हे विद्युतौ हे विद्युतः

असृक् असृजी असृञ्चि
असृक् असृजी असृञ्चि
असृजा असृग्भ्यां असृग्भिः
असृजे असृग्भ्यां असृग्भ्यः
असृजः असृग्भ्यां असृग्भ्यः
असृजः असृजोः असृजाम्
असृजि असृजोः असृजु
हे असृक् हे असृजी हे असृञ्चि

IV. (1) मरुता अकम्पन्त तरवः - The trees trembled (shook) due to the wind. (2) विद्युत् मेघेषु प्रकाशते - The lightning shines among the clouds. (3) No sandhi - The queen has affection towards (or for) the king. (4) जनैः भूते श्वेतौ अश्वौ अदीयेताम् - (Two) White horses were given by the people to the king. (5) सरिताम् अम्बूनि उदधौ वहन्ति - The waters of the rivers flow into the sea. (6) अस्माकम् उद्याने श्वेतानि, रक्तानि, पीतानि

2. पुरौ, पुरौ, पूर्या, पूर्या, पुरोः, पुरोः हे पुरौ ।
3. सदांसि, सदांसि, सदोभिः सदोभ्यः, सदोभ्यः, सदसाम्, सदस्सु, हे सदांसि ।
4. उषाः, उषसम्, उषसा, उषसे, उषसः, उषसः, उषसि, हे उषाः ।
5. हविषी, हविषी, हविभ्यां, हविभ्यां, हविषोः, हविषोः, हे हविषी ।
6. उपानहः, उपानहः, उपानद्भिः, उपानद्भ्यः, उपानद्भ्यः, उपानहाम्, उपानत्सु, हे उपानहः ।

- III. (1) The heroes release the arrows among (or at) the enemies with the bow. (2) The sun and the moon are the lights of the world. (3) Let the merchant give the wealth to the poor (people) standing at the door. (4) The oblation is thrown into the fire by the priests. (5) Your residence is in the town. (6) I took the pair of shoes in the hand and entered the water of the lake. (7) You place the light burden on the head; I carry the heavy burden with (two) hands. (8) People see with (two) eyes. (9) My (two) eyes are afflicted by the glare of the lightning. (10) Oh dear

brother! May there be happiness in your life! (11) The army of the enemies was defeated by the emperor. (12) Let the girls sing with a soft voice. (13) There is no compassion in the mind of a bad man. (14) The darkness of the night perishes due to the energy of dawn. (15) The child drinks the milk of this cow. (16) The mind of a holy man is clear (or tranquil) in adversity (misfortune) or prosperity. (17) The pollen of flowers is taken by bees. (18) (You two) should serve the wish yielding cow. (19) Let them decorate the residence with garlands. (20) The mendicant goes from village to village. (21) The medicine of the sister was given by the doctor for the sick man. (22) Enough of speech! Vigour is seen only in work. (23) Oh, Lord! I am tormented by hunger, show compassion towards me.

- IV. (1) ऋदि फलानि वृक्षेभ्यः पतन्ति । (2) अग्निं परितः ऋत्विजः अतिष्ठन् ऋचः अगायन् च । (or) अग्निं परितः ऋत्विजः तिष्ठन्त ऋचः गायन्तः च आसन् । (3) तव शिरः कुसुमैः भूष्यतां, तव बाहू धनुषा, तव चेतः दयया, तव जीवनं सुखेन च । (4) सभायां कवयः संराजः यज्ञः अघोषयन् । (5) तस्याः उरसि

शत्रुणा हतस्य शिशोः असृक् अदृश्यत । (6) निर्गुण दास! त्वं तव प्रभुं व्यस्मरः (or विस्मृतवान्) (7) हे मातः! अपाये आपदि च त्वया सह (or तव समीपे) तिष्ठेयम् । (8) कोपेन तस्य नेत्रयोः ज्योतिः प्राकाशत, तस्य धनुः कराभ्याम् अपतत्, तस्य मुखं च अकम्पत । (9) मुनिः चिरं तपः कुर्यात्, वाचं यच्छेत्, पातकात् चेतश्च रक्षेत् । (10) कपोताः (अनिलस्य दिशि) अनिलेन सह डीयन्ते । (11) द्वारि स्थितः विद्वान् शिशूनां गीर्भिः आकृष्यत ।

EXERCISE 17

- II. (1). (अन्वयः) - धीमतां कालः काव्यशास्त्रविनोदेन गच्छति ।
मूर्खाणां (कालः) निद्रया (च) कलेहेन (च) व्यसनेन च (गच्छति) - The time of intelligent people passes by engaging in (reading) poetry and scriptures; (the time) of fools passes by sleep, quarrel and dissipation (or fruitless effort or vice). (2) Oh Lord! Make me strong. (3) The rich and the wealthy do not obtain happiness even in prosperity. (4) In this town, a son was born to a rich merchant (or the son of the rich merchant was born). (5) The prudent man (or the intelligent man) laughs at the fool. (6) I was overcome by sleep after long work. (7) The son of the priest married the daughter of

the talented (or wise) physician. (8) The learned mendicant reached the Himalayas. (9) God is our father. (10) He gives us life, protects us from adversity and protects us who are asleep. (11) Therefore, we should worship Him. (12) Fools speak harsh words. (13) Soft words are spoken by intelligent people. (14) Oh boys! May you be long-living! (15) He may be a strong man; if he does not have modesty what can be done only by strength? (16) Joys and sorrows turn (or revolve) like a wheel. (17) Enough of diversion (or pastime) (18) Work should not be avoided by intelligent people.

- III. (1) अश्वाभ्यां धाव्यते । (2) मतिमद्भिः तूष्णीं स्वीयताम् । (3) कमलेन रह्यते । (4) अस्माभिः अगम्यत ।
- IV. (1) वृक्षाः वेपन्ते । (2) यूयं क्रीडत । (3) ते नार्यौ भाषेयाताम् । (4) असौ उपाविशत् ।
- V. (1) सम्पदि आपदि च सर्वदा सम्यस्व । (2) ज्ञानवन्तः मूर्खाणां वाचा आकुलाः न भवन्ति । (3) धनवतां सदः परितः बहवः दरिद्राः व्याधिताश्च सुखाय स्पृहयन्ति । (4) कठिनेन दीर्घेण

च तपसा मुनयः दुःखस्य उदधिमतरन् (or उदधिं तीर्णवन्तः)
(5) धीमन्! धनस्य अपायान् त्वं परिहरेः। (6) निद्रायां मूर्खः
स्वस्य मोहं (or भ्रमं) विस्मरति, ज्ञानवान् स्वस्य ज्ञानं
विस्मरति, दरिद्रः स्वस्य दुःखं विस्मरति।

EXERCISE 18

II.1. ज्ञानवान्, ज्ञानवन्तम्, ज्ञानवता, ज्ञानवते, ज्ञानवतः,
ज्ञानवतः, ज्ञानवति, हे ज्ञानवन्।

2. आयुष्मन्ति, आयुष्मन्ति, आयुष्मद्भिः, आयुष्मद्भ्यः,
आयुष्मद्भ्यः, आयुष्मताम्, आयुष्मत्सु, हे आयुष्मन्ति।

III. (1) चोरयत् मित्रम्। (2) मन्यमानयोः दुर्जनयोः (3) सरन्तं
नसारम्। (4) श्रियमाणेषु कपिषु।

IV. (1) अवगम्यमान (2) निक्षिप्यमाण (3) आप्यमान (4) हन्यमान
(5) धीयमान (6) पीयमान (7) उच्यमान (8) उह्यमान
(9) विध्यमान (10) दश्यमान

V. (1) मात्रा त्यक्ताः शिशवः वने भ्राम्यन्ति। (2) तेन दरिद्रेण
याचितमन्नं न स्पृष्टम्। (3) भिन्नो घटः ह्रियेत।
(4) मुनेर्दुहितृभिश्चितानि तानि फलानि पश्य। (5) ह्यः
अतिथिभिर्गृहं पूर्णम्। (6) नृपस्य प्रासादात् चोरितानि
(मुषितानि) रत्नानि नयामस्तानि।

VI. (1) हितवत् (2) हतवत् (3) लब्धवत् (4) श्रुतवत्
(5) अनुसृतवत् (6) रुद्धवत् (7) दत्तवत्।

VII. जितवत्, जितवत्, जितवता, जितवते, जितवतः, जितवतः,
जितवति, हे जितवत्।

अस्तवन्तः, अस्तवतः, अस्तवद्भिः, अस्तवद्भ्यः,
अस्तवद्भ्यः, अस्तवताम्, अस्तवत्सु, हे अस्तवन्तः।

EXERCISE 19

II. There was a forest near a mountain. A lion lived
in that forest. He slept on the mountain by day and
roaming around in the forest during the night ate
animals. At one time, this lion who had collected
much food, was overcome by sleep in the shade of
a tree. Many mice which had come out from a hole
joyfully danced on the body of the lion. The lion
afflicted by that awoke (or became awake). One of
the mice was seized (or caught) by the lion. It was
told by him: 'Oh lord! You are heard as the emperor
of animals. Your valour is known. I am small; you
are strong. Therefore, show mercy on me'. The lion

heard the saying (or words) of the mouse and released him. After that, a net was tied in that very tree by a man. That lion fell in that net. He cried loudly. The mouse who heard that, came (and) said: "Oh lord! Enough of fear. I shall release you from this net". He cut the net with his teeth. It was told by the lion "Oh! the gratitude of my friend!".

III. (1) बहवः (or बहुयः) नार्यः हताः, तासां शरीराणि सिंहस्य दन्तैः दीर्णानि । (2) प्रभूतमन्नं दीनेभ्यः शिशुभ्यः दत्तम् । (3) मूर्खैः पूजिताः जनाः मतिमद्भिः (or बुद्धिमद्भिः) नरैः सदा परिहसितवन्तः । (4) हारः वध्वाः कराभ्यां पतितः तस्य मुक्ताः कीर्णाश्च (or अवकीर्णाश्च) । (5) ते भोजनं भक्षितवन्तः सुप्तवन्तश्च । (6) जेतारः अरयः बलेन नगरं प्रविष्टाः । (7) मार्गः पतितैर्वृक्षैः रुद्धः । (8) अस्माकं जनाः नदीं तीर्णवन्तः, वीरा इव युद्धं कृतवन्तः, अरीणां नेतारं गृहीतवन्तश्च । (9) स्थानं मितमिन्धनमानीतं, तमः सहसा ज्योतिषा प्रकाशितम् । (10) त्वं ममापराधं क्षान्तवान् ।

IV. (1) भ्रातरौ शिशुं रक्षितवन्तौ । (2) दरिद्राः आहारं याचितवन्तः । (3) बहुभिः नरैः देशः त्यक्तः । (4) अहं गीतवान् । (5) युष्माभिर्जील्यितम् । (6) मुनयः भगवन्तं स्तुतवन्तः ।

(7) हरेः इषवः वानरौ क्षतवन्तः । (8) ऋत्विजा शुष्कं दार्वग्रीं क्षिप्तम् । (9) नृपः उक्तवान् ।

V. आनयज्जलम् । गच्छंस्त्वं मित्रे ऐक्षथाः । पश्यन्निन्दुम् । तांश्चलतोऽहं दृष्टवान् । एतच्च । एताञ्जञ्चून् (or एताञ्जञ्चूरून्) : एतच्छरीरम् (or एतच्छरीरम्)

EXERCISE 20

II. Verse 1.: (अन्वयः) - दुर्जनः विद्यया भूषितः सन् अपि परिहर्तव्यः । मणिना अलङ्कृतः असौ सर्पः न भयङ्करः किम्? — A wicked man, though adorned by knowledge should be avoided. Is not that snake, adorned by a gem terrifying?

Verse 2: भोगाः न भुक्ताः, वयमेव भुक्ताः । तपः न तप्तम् । वयमेव तप्ताः । कालः न यातः, वयमेव याताः । तृष्णा न जीर्णा, वयमेव जीर्णाः । Pleasures have not been enjoyed. We alone have been devoured. Austerity has not been performed. We alone are burnt. Time has not passed. We are gone. Desire has not worn out (or decayed) We alone have been worn out (or decayed). (3) How much food should be given to

our guests? (4) As much food as they wish, so much can be given. (5) Your honour is not pleased with this much wealth. (6) So many lotuses were never seen by me in this lake. (7) Your eldest brother is stronger than you, but you are cleverer than him. (8) Give the lighter load to that boy. (9) You should worship God with a firmer mind. (10) Modesty is the best of all the virtues. (11) This is the youngest of the boys, but, he is more intelligent (or talented) than many older boys. (12) Bhima is the strongest among soldiers. (13) You (all) should serve the sick (men). (14) The light of the moon is brilliant in autumn. (15) The king should not be angry with the clever minister.

III. (1) कियन्तः रोगिणः अस्मिन् नगरे वसन्ति । (2) यावन्तो नीरुजाः सन्ति तावन्तः । (3) नेदिष्ठं गृहं गच्छ । (4) वीरः पर्वतात् स्थयान्, अनिलात् क्षेपीयसा (or क्षिप्रतरेण) अश्वेन अनीयत (or नीतः) । (5) मुनेः शरीरं कठिनेन तपसा कृशः आसीत्, किन्तु तस्य मुखं तेजस्वि आसीत् । (6) तेषु सर्वेषु पठिष्ठः न (वयसा) ज्येष्ठः । (7) नगरात् स्थवीयस्युद्याने गुणिनो

मन्त्रिणः पृथुना मार्गेण बहुभिः कमलैर्भूषितं हृदमगच्छन् । (8) विषण्णौ, श्रान्तौ, तृष्ण्या पीडितौ च ज्ञानिनौ ब्राह्मणौ, गृहं त्यक्तवन्तौ, नद्याः तीरं अनु शनैर्व्रजन्तौ अदृश्येताम् (or दृष्टौ) । (9) बहवः विघ्नाः अभिभूताः (or तीर्णाः) । (10) अहं यवीयोनिः भ्रातृभिः क्रीडामि । (11) जीवितम् (or आयुः) मृत्योः स्वादुतरम् (or स्वादीयः) सुखं दुःखात् लघीयः, सख्यं वित्तात् स्थेयः ।

EXERCISES 21 and 22

II.

(1) (अन्वयः) साधवः निर्गुणेषु सत्त्वेषु अपि दयां कुर्वन्ति । चन्द्रः चण्डालवेश्मनः ज्योत्स्नां न हि संहरते - Good people show compassion even towards worthless beings. The moon does not indeed withhold the light from the house of an outcast. (2) The greatness of the Self has been praised by many sages. (3) This world has been created by Brahma (4) Fame is obtained by those that have gone by the right path. (5) I obtained the necklace of the dead woman (or bride) within the ashes of the fire. (6) Learned sages have laid down many scriptures. (7) As long as you remain a king, so long there should (or can)

be happiness for all of us. (8) Valour is the ornament of the king. (9) The king gave (two) rare gems to the hero who had killed so many enemies. (10) From birth a poor man is overcome by shame before others.

III. (1) विद्वान्, विद्वांसम्, विदुषा, विदुषे, विदुषः, विदुषि, हे विद्वन् । (2) मूर्धनिः, मूर्ध्निः, मूर्धभिः, मूर्धभ्यः, मूर्धभ्यः, मूर्ध्नाम्, मूर्धसु, हे मूर्धनिः । (3) अन्वञ्चि, अन्वञ्चि, अन्वग्भिः, अन्वग्भ्यः, अन्वग्भ्यः, अन्वग्भ्यः, अन्वञ्चि, हे अन्वञ्चि ।

IV. (1) तव मुखं परागस्ति, तव चेतो विषण्णं, तव मूर्धनिं भस्म छादयति, तव मित्राणां नामान्यपि त्वं विस्मृतवान् । (2) शुद्धादाकाशात् (or) शुचिनः व्योम्नः ज्योत्स्ना मार्गे पतति । (3) पादुकाः चर्मणा कृताः । (4) शिशुः विषं पीतवान्, तस्मै (तस्मा in sandhi) औषधं यच्छ । (5) राजा राज्ञी च धीमतः पुत्रस्य जन्मनि अमोदेताम् । (6) मन्त्रिणः प्रतीचः शत्रून् (or) अरीन् छद्मना बलेन वा पराजयन्ताम् । (7) साधुर्नरः परेभ्यः (or) अन्येभ्यः दुःखस्य गरिमाणं वहति ।

EXERCISE 23

- II. धावती अश्वा । तरुणी गायिका । ज्यायसी बालिका । हता व्याघ्री । तादृशी कोकिला । पीतवती हरिणी । क्रियती हंसी । तस्थुषी अजा । गौरी किशोरी । गुणग्राहिणी नारी । डीयमाना चटका । दृष्टा मयूरी । चार्वी बलाका or चारुः बलाका ।
- III. मयूर्यः जलं पीतवत्यः । स्वप्ना भ्रातरः दृष्टवन्तः । भ्रात्रा स्वप्सारौ रक्षिते । हरिणी राजा हतवान् । तरुणीभिर्गायिकाभिर्गानं गीतम् । व्याघ्री रुदितवती । मातोक्तवती । (माता उक्तवती)
- IV. (1) (अन्वयः) - जरा परितर्जयन्ती व्याघ्री इव तिष्ठति । रोगाः शत्रवः इव देहं प्रहरन्ति । आयुः भिन्नघटात् अम्भः इव परिस्रवति । तथा अपि लोकः अहितम् आचरति इति चित्रम् ।
- Old age stands like a threatening tigress. Diseases strike the body like enemies. Life flows out like water from a broken pot. Yet, the world does harmful deeds. Surprising indeed! (2) क्षमी, दाता, गुणग्राही (च) स्वामी पुण्येन लभ्यते । अनुकूलः शुचिः दक्षः विद्वान् (च) कविः सुदुर्लभः । - A master (who is) forbearing, generous and appreciative is obtained by merit. A favourable, pure, competent (or skilful) and learned poet is very hard to obtain. (3) यावत् इदं शरीरं स्वस्थम्

अरुजं (च), यावत् जरा दूरतः (अस्ति), यावत् इन्द्रियशक्तिः अप्रतिहता, यावत् आयुषः न क्षयः, तावत् एव विदुषा आत्मश्रेयसि महान् प्रयत्नः कार्यः। भवने संदीप्ते तु कूपखननं प्रति उद्यमः कीदृशः?। - As long as this body is healthy and free from disease, as long as old age is at a distance (or far away), as long as the power of the senses is unimpaired and as long as there is no loss (or decay) of life, so long great effort has to be done by a learned person only for the supreme good (of oneself). What kind of remedy is the digging of a well when the house is burning?

EXERCISE 24

II. There is a certain Brahmana in the forest of Gautama. He having bought a goat from another village for a sacrifice, had carried it on his shoulder. He (who was) going was seen by (two) rogues. Then, those (two) rogues had thought "If this goat is obtained by some means, our cleverness (will be revealed)". Then, those (two) stood on the path waiting for the arrival of that Brahmana at

the foot (or base) of (two) trees. There, the Brahmana who was going was addressed by one rogue, "Oh Brahmana! Why is the dog carried by the shoulder?" It was told by the Brahmana thus: "This is not a dog, but a sacrificial goat". After that, it was told by the second rogue exactly so. Having heard that, the Brahmana putting down the goat on the ground and examining (it) said with fear thus: "Can my goat become a dog?" It was told by the first rogue thus: "See! Don't touch. It can bite you with sharp teeth". When the Brahmana had gone away quickly out of fear, the (two) rogues took away the goat happily.

III. (1) अहं मन्त्रिणं दृष्ट्वा तमुक्तवान्। (2) अरिषु जितवत्सु वयमधावाम्। (3) अरिषु जितेषु वयमगायाम्। (4) वणिक् द्वे धेनू विक्रीय एकमश्वं क्रीतवान्। (5) अतिथिषु आगच्छत्सु सर्वे दासाः गृहम् अभूषयन्। (6) त्वयि जीवति (सति) अहमपि जीवामि। (7) मां निन्दित्वा, मम माता मामसान्वयत् (or मां सान्वितवती)। (8) भवति अस्माकं राज्ञि (or राजनि), नः सुखं सदा अवर्धत। (9) शिक्षके भाषमाणे वयं सर्वे सुप्तवन्तः। (10) सिंहे शृगालात् बलीयसि त्वं निःसंशयं तव

शत्रुं पराजयेथाः । (11) प्रियमित्राणि! मां दृष्ट्वा मयि दयां कुरुत । (12) कृष्णयोः अश्वयोः जलं पीतवतोःतृणं च भक्षितवतोः धेनवः आनीयन्ताम् (or अन्तरानीयन्ताम्) (अन्तः inside) (13) शिक्षौ चौरैः ह्रियमाणे (or उह्यमाने), माता शोकेनाभिभूता भूमावपतत् । (14) दुहितरि आपदि पतितवत्यां (or निपतितवत्यां) अपि धूर्तः गृहात् न चलितवान् (or नाचलत्) । (Alternative - यद्यपि दुहिता आपदि पतितवती तथापि धूर्तः गृहात् न चलितवान्)

EXERCISE 25

- II. (1) (अन्वयः) गुणरागिणः गुणवति जने दोषं दृष्ट्वा अपि न खिद्यन्ते । लोकः शशिनि पतितं कलङ्कमपि प्रीत्या एव पश्यति । - Lovers of virtue are not depressed even on seeing a defect in a virtuous person. The world sees only with satisfaction even the spot (or mark) fallen on the moon. (2) नृपः यं यं संसदि अनुरागेण संमानयति तस्य तस्य उत्सारणाय राजवल्लभाः यतन्ते । - Whomsoever the king honours with love in the assembly, the courtiers strive for driving away such a person. (3) यः शत्रुं व्याधिं वा जातमात्रं न प्रश्नं नयेत्, सः अतिपुष्टाङ्गयुक्तः अपि तेन पश्चात् हन्यते । - One who

cannot check an enemy or a disease hardly born, is killed by that (disease) afterwards. (4) We have come to bathe in the river. (5) The intelligent man does not want to hear what the fool says. (6) What is the use of my virtue, when you are favourable and what is the use of my virtue, you being (when you are) unfavourable. (7) The teacher is angry with them who do not have knowledge. (8) The woman having said 'I am unable to bear so much misery'' and becoming depressed sat down under the tree. (9) Good people think that sin should be avoided. (10) It was said by her 'Go!'.

- III. (1) तस्याः भर्ता आगतवानिति श्रुत्वा तरुणी भार्या द्वारं प्रति अधावत् । (2) येषु वयं स्निह्यामः तान् वयं रक्षेम । (3) गृहं प्रविशन्तं प्रभुं वन्दितुं युज्यते । (4) तस्याः मधुरं गानं न श्रूयेत । (5) ये स्वेषां इन्द्रियाणि प्रश्नं नेतुं शक्ताः, ते समर्थः सारथिरिव भवन्ति । (6) स्वस्य गृहे दहति ये कूपं खनितुमारभन्ते ते व्याधौ तान् मृत्योर्द्वारं नीतवति (or नयति) औषधं सेवमाना इव भवन्ति । (has lead or is leading). (7) राजन्! ममापराधान् क्षन्तुमर्हसि ।

- IV. धीमती गायिका गातुमारभताम् । वक्तुर्मुनेः वचनानि बोद्धुं मया आरभ्यन्ते ।

EXERCISE 26

- II. (1) (अन्वयः) अहं सर्वस्य प्रभवः सर्वं मत्तः प्रवर्तते इति मत्वा बुधाः भावसमन्विताः मां भजन्ते । - I am the origin of all. Everything sets out from me. Thus thinking, wise men endowed with love (or devotion) worship me. (2) वैद्यराज! यमराजसहोदर! तुभ्यं नमः । यमस्तु प्राणान् हरति, वैद्यः प्राणान् धनानि च (हरति) । - King of physicians! Brother of king Yama, salutation to you. Yama takes away life; but, the physician (takes away) life and wealth also!. (3) क्षुधार्ता महिला स्वपुत्रं त्यजेत् । क्षुधार्ता भुजगी स्वमण्डं खादेत् । बुभुक्षितः किं पापं न करोति? क्षीणाः नराः निष्करुणाः भवन्ति । - A woman afflicted by hunger may abandon her son. A female serpent afflicted by hunger may eat its own egg. What sin a hungry (or famished) man does not do? Emaciated men become pitiless. (4) भूतिम् इच्छता पुरुषेण निद्रा, तन्द्रा, भयं, क्रोधः, आलस्यं, दीर्घसूत्रता (इति) षट् दोषाः इह हातव्याः । - Six faults (or defects) are to be avoided by a man desiring prosperity - sleep, sluggishness, fear, anger, laziness (and)

procrastination (slowness). (5) यत्र ऋणदाता, वैद्यः श्रोत्रियः सजला नदी च चतुष्टयं नास्ति, तत्र मित्रं न वस्तव्यम् । - Where the giver of debt (or a money lender), a physician, a learned brahmin, and a river with water are not (found), there oh! friend, one should not dwell.

- III. (1) सप्ताहस्य षष्ठे दिने अहमष्टादशमी रूच्यैः फलानि विक्रीतवान् । (2) नवदशे शताब्दे बहवो महान्तो नराः देशाय अयुध्यन्त अभियन्त च (or युद्धवन्तो मृतवन्तश्च) । (3) सर्वेषु शिशुषु क्रीडत्सु वयं काव्यानि लिखितुं शक्ताः । (or शक्ताः स्मः or शक्नुमः) (4) कियद्भिः रूच्यैः (or कतिभिः रूच्यैः) त्वं तमश्चं क्रीतवान्? (or क्रीतवती) (5) मम मित्रस्य गृहात् प्रतिनिवृत्य अहं द्वौ सप्ताहौ चत्वारि दिनानि च व्याधितः आसम् । (6) नवभिः क्रौञ्चैः वयं पञ्च षड् वा गृहाणि एव अपश्याम (or दृष्टवन्तः) । (गृहाण्येवापश्याम - with sandhi). (7) तिस्रः स्वसारः चत्वारः भ्रातरश्च बहूनि वर्षाणि सानन्दमजीवन् । (8) सेनापतिः सैनिकान् 'उत्तिष्ठत, सिंहा इव युध्यध्वम्' इत्युक्तवान् । (9) यथा त्वं कथितः तथा कुरु । (10) मधुनः स्वादुतरं नास्ति, मित्रात् प्रियतरं नास्ति, शुचिनः मनसः लघीयः नास्ति । (11) अतिथयः श्रान्ताः यतः ते त्रीन् क्रोशान् चरितवन्तः ।

IV. Conversation between a Fruit Seller and a Customer

S - Mango! Mango!

C - Of what kind is your fruit? Let me see the mangoes.

S - You can see. Where is it possible to get such fruit today?

C - Say how much is the price.

S - Twelve mangoes are sold for four rupees.

C - What do you say? Four rupees! I am not able to give so much (price).

S - Good. How much can be given by you?

C - Two rupees for twelve.

S - You want to ridicule me! The price at which these fruits were purchased by me, is more than your (quoted) price.

C - Let it be. I am going.

S - Please stay. Let my saying (or words) be heard.

C - I do not want to hear your words. Enough of quarrel. It was told by you as 'four'. It was told by me as 'two'. It is proper to give three rupees for twelve mangoes.

S - Good! How many fruits do I give?

C - Let one (fruit) be given!

V. Three types of men

(पदच्छेदः: अन्वयश्च) - नीचैः विघ्नभयेन न खलु प्रारभ्यते ।
मध्याः प्रारभ्य विघ्नविहताः विरमन्ति । उत्तमजनाः विघ्नैः पुनः पुनः
प्रतिहन्यमानाः अपि प्रारभ्य न परित्यजन्ति । - (Work) is indeed
not begun by low (people) for fear of obstacles. The
mediocre, having begun, cease to work (hurt or opposed)
by obstacles. The best people do not forsake (or
abandon) having begun (the work) even though being
obstructed again and again.

PART II

EXERCISE I

- II. 1. Mother! Bringing a little hot water, wash the face of the child (PV) हे अम्ब! (त्वया) ईषटुष्णं जलमानीय शिशोर्मुखं प्रक्षाल्यताम्।
2. 'Go away! Go away!' – having said thus, the minister fell at the (two) feet of the king (PV) अमात्येनापसरतापसरतेत्युत्त्वा राज्ञः पदोः पतितम्। (or अपत्यत्)
3. The hair of the cowherd became white in three months (PV) त्रिभिर्माभिः गोपः केशेन श्वेतो भूतम् (or अभूयत्)।
4. Prosperity occurred suddenly due to the favour of the protector of the world (PV) विश्वपः कृपयाऽकस्मादुन्नत्योपपन्नम्। (or उन्नत्योपापन्नम्)।
5. The matted hair of the sage was wasted by old age and his teeth worn out (AV) जरा मुनेः जटां अक्षिणोत् दन्तान् च अजारयत्।

Note: Translation into English is given first. The following Sanskrit sentence gives the **change** of voice of the concerned passage in Sanskrit.

6. Roaming at night, the jackal, perceiving (or having perceived) a cat began to retreat (PV) निशि भ्रमता जम्बूकेन बिडालमुपलभ्यापसर्तुमुपाक्रम्यत ।

7. Remove that bad man whose nose is long, neck is thick, fingers are sharp (and) hair is dark (PV) यस्य दीर्घा नासिका स्थूला ग्रीवा तीक्ष्णाः अङ्गुलयः कृष्णः केशः सः दुर्जनः अपह्रियताम् ।

8. What occupation do you live upon? (PV) का वृत्तिः (त्वया) उपजीव्यते?

9. Whom your honour reviles due to hatred, may food be given to them out of pity (or compassion) (CV) ये भवता घृणया अपोद्यन्ते तेभ्यः कृपयाऽऽहारं (भवान्) यच्छेत् ।

III. (अन्वयः) यस्य राज्ञः वैद्यः गुरुः च मन्त्री च सदा प्रियः सः शरीरधर्मकोशेभ्यः क्षिप्रं परिहीयते । For which king, the physician, teacher and minister are always dear, he is forsaken by (or deprived of) the body, rule (or duty) and treasure quickly.

2. घटः जलबिन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते । सः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च हेतुः । A pot is filled gradually by the

falling down of water drops. That (gradual acquisition) is the cause of all knowledge, duty (or virtue) and wealth.

3. राजानं प्रथमं विन्देत्, ततः भार्या, ततः धनम् (विन्देत्) । अस्मिन् लोके राजानि असति कुतः भार्या कुतः धनं (भवेत्)? One should find (or acquire) a king first, then a wife and then wealth. When the king is bad how can there be a wife and how, wealth?

IV.1. मयि कलाः शिक्षमाणे, अहं विदुषो गुरोः पादयोरुपविष्टवान् ।

2. यथा धूमः अग्रेरुद्भवति, तथा कलहो घृणायाः उद्भवति ।

3. तस्मिन् दुष्टे मित्रेभ्यः कुप्यति, तस्य केशः कम्पते, पादौ भूमिं ताडयतः, अङ्गुल्यः तर्जयन्ति, ग्रीवा च नीला भवति ।

4. अग्रेरातपेन गोपाः अन्तिकान् वृक्षानपासन् ।

5. जम्बूकः द्राक्षाः अवलोक्य “अमूः द्राक्षाः उच्चाः (or उन्नताः) । अन्यत्र गच्छानि” इत्यवदत् ।

6. निशि भ्रमिता (or भ्रान्ता) बिडालौ मूषिकम् अपश्यताम् । तौ तं ग्रहीतुं धावित्वा योद्धुमारभेताम् । युध्यन्तौ तौ दृष्ट्वा मूषिकः प्राधावत् ।

7. तस्य जटया अहं तं मुनिम् अवगच्छामि ।

8. नारी तस्याः भर्तुः चितां निकषा द्वे दिने द्वे रात्री च अतिष्ठत् ।

9. दिष्ट्या अमात्यः आगम्य दरिद्राणां प्रार्थनामपलपितवन्तं नरमपावदत् ।

10. मम भ्रातरि मित्रैः सह क्रीडति, अकस्मात् नृपस्य रथः आगतः (or आगच्छत्) ।

V.1. The present tense, the imperfect tense, the imperative mood and the potential mood are the conjugal tenses and moods. The division of verbs into 10 conjugations (or गणस) does not apply to all the tenses and moods. It applies exclusively to the active voice (both parasmai and atmanepada) of the above two tenses and two moods. In the passive voice and in all other tenses and moods all verbs are treated alike without the distinction of conjugations (or गणस).

2. The strong forms in 2,3,5,7,8 and 9th conjugation are marked with a cross in the table in the text p. 4.

EXERCISE 2

II.1. (अन्वयः) बुद्धिः लोभेन चलति । लोभः तृषां जनयते । तृषार्तः मानवः इह परत्र च दुःखम् आप्नोति ।

The intellect moves (or is disturbed) by greed.

Greed produces strong desire (or thirst). The man afflicted by desire obtains grief here and hereafter (i.e. the next world).

2. May the village chief obtain a wise son.

3. The king sent the messenger for the general.

4. You should be able to serve (or obey or follow) the order of the master.

5. Foolish people do not hear the words (or speeches) of the leader.

6. The wind shakes the trees.

7. Why did you destroy those flowers which the two friends chose?

8. When the clouds pervade the sky, then, the birds stand (or remain) on the branches of trees.

9. Conquerers should not torment (or give pain to) even a defeated enemy.

10. Having gone to the forest, we spread leaves on the ground.

11. Accomplish your own work.

12. The companion (who was) told by the village-chief, "sprinkle water on the fire", did so.

- III. 1. शकुतः, 2. अचिन्वि, 3. आप्नुयात्, 4. सिनोतु
5. अशुनवेहे, 6. अष्टृण्वत्, 7. धुनवामहै, 8. शृणुयाः
9. साध्नोति, 10. हिनु

- IV. 1. अश्वं सिनु (or सिनुष्व), तं मा दुनु । 2. दुर्धः बालः
त्वं किञ्चिद्दारु चेतुमपि न शक्नोषि । 3. ये दुष्टानां वचांसि
शृण्वन्ति ते स्वेषां सुखं क्षिण्वन्ति । 4. सुधीः ग्रामणीः सुधियः
सखीन् वृणोति । 5. यूयं सर्वे दीर्घमायुः आप्नुत । 6. यदि
त्वं पञ्चभिर्दिनैः इदं कर्म साध्नुयाः, तर्हि त्वं बहु धनं चिनुयाः ।
7. कथं कदा च चोरः आगतः गतश्चेति न कोऽपि कथितुं
शक्नोति । 8. अग्रणीः यान् नृपान् द्रष्टुम् इच्छति, तेभ्यः दूतान्
सदा प्रहिणुयात् । 9. तेषु रत्नेषु यत् त्वमिच्छसि तत् वृणु (or
वृणुष्व) । 10. यथा अनिलः वृक्षस्य पर्णानि धुनोति, तथा

क्रोधः दुष्टस्य शरीरं धुनोति । 11. बालिकाः कुसुमेषु एतावज्जलं
किमर्थमसुन्वन्? 12. बालिकया स्तूतानां पुष्पाणां सुगन्धः गृहं
व्याप्नोति (or अशुनते) ।

EXERCISE 3

- II.1. Those who help others, amass merit.
2. If there is no offence of mine, for what purpose then do you harm me?
3. The universe reveals the majesty (or glory) of the Supreme (Creator).
4. Having seen a jackal, the creatures of the forest decided to kill him.
5. The two girls had discovered the necklace of the mother on the dust of the path.
6. Before the arrival of the guests the young woman (or bride) should cleanse the house.
7. Let a man decorate the body with ornaments, the intellect with knowledge and the heart with virtues (or good qualities) as the sky is decorated by stars.

8. If you do not describe the disease, then how can I remedy (it)?
9. Having covered (or concealed) the bodies of the killed enemies, the leader appropriated their arrows.
10. Twelve companions went near the village chief.
11. This pupil eclipses even the teacher by his knowledge.
12. The wealth wasted by you could have been given to the poor (people).
13. Fruits should be collected on the 28th day of the fifth month.
14. Of the seventy five boys who went to obtain employment in the house of the minister, only nineteen of them had obtained employment (or occupation).
15. The king attended by eighty three servants entered the palace.

- III. 1. संकरवै संकरवावहै संकरवामहै
संकरुष्व संकुर्वाथाम् संकरुध्वम्
संकरुताम् संकुर्वाताम् संकुर्वताम्
2. तनुयाम् तनुयाव तनुयाम्
तनुयाः तनुयातम् तनुयात
तनुयात् तनुयाताम् तनुयुः
3. अपावृणवम् अपावृणुव अपावृणुम्
(अपावृण्व) (अपावृण्म)
अपावृणोः अपावृणुतम् अपावृणुत
अपावृणोत् अपावृणुताम् अपावृण्वन्
4. क्षण्वे क्षण्वहे/क्षण्वहे क्षण्वमे/क्षण्वमे
क्षण्वे क्षण्वाये क्षण्वे
क्षण्वे क्षण्वते क्षण्वते
- IV. 21 = एकविंशतिः । 32 = द्वात्रिंशत् ।
43 = त्रिचत्वारिंशत् or त्रयश्चत्वारिंशत् ।
54 = चतुःपञ्चाशत् । 65 = पञ्चषष्टिः ।
76 = षट्सप्ततिः । 87 = सप्ताशीतिः ।
98 = अष्टनवतिः or अष्टानवतिः ।

V. 23rd = त्रयोविंशी or त्रयोविंशतितमी ।

34th = चतुर्विंशी or चतुर्विंशतितमी ।

45th = पञ्चचत्वारिंशी or पञ्चचत्वारिंशतितमी ।

50th = पञ्चाशी or पञ्चाशतितमी ।

67th = सप्तषष्टी or सप्तषष्टितमी । (67 = सप्तषष्टिः)

78th = अष्टासप्तती or अष्टसप्तती or अष्टासप्ततितमी

or
अष्टसप्ततितमी ।

81st = एकाशीती or एकाशीतितमी ।

90th = नवतितमी (only one form for 60th, 70th,
80th and 90th).

VI.1. द्वाविंशतिः सैनिकाः प्रासादमधावन् ; तेष्वेकोऽपि द्वारमपावरितुं
नाशक्नोत् ।

2. मम बहूनि मित्राणि सन्ति ।

3. नरस्य द्वौ हस्तौ, द्वौ पादौ, द्वे नेत्रे, द्वौ कर्णौ, एका नासिका,
एकं वदनं, द्वात्रिंशदन्ताश्च सन्ति ।

4. पुत्रस्य यशः पितुः गौरवं तनोति ।

5. ये स्वेषां सम्पत्तिमपचिन्वन्ति ते स्वेभ्यः मित्रेभ्यः किमपि भद्रं
न कुर्वन्ति ।
6. तव चेतः सद्गुणैरलंकुरु; सुशीलो नरो रात्रौ ज्योतिरिव भवति ।
7. त्वं तानि कुसुमानि कुत्र अवाचिनोः (or अवचितवान्)?
8. धूर्तः मधुरैः शब्दैः स्वस्य चञ्चलं मनः आवृणोति ।
9. यद्यपि त्वं मह्यं षट्त्रिंशद् रूप्याणि यच्छेः, अहं कार्यमपाकुर्याम्
(or निराकुर्याम् ।)
10. सुखिनः नराः दुर्भाग्यानामपकारं न कुर्युः ॥
11. यदाऽहं विषण्णः, तदा सर्वान् तिरस्करोमि ॥
12. मया ह्यः दृष्टेषु सप्तचत्वारिंशद् अश्वेषु, अहं द्वौ श्वेतावधौ
वृतवान् ॥
13. वर्षे षट् ऋतवः, द्वादश मासाः, द्विपञ्चाशत् सप्ताहाश्च सन्ति ॥
14. वयं गृहं त्यजुं विशालं भूमिं भ्रमितुं च निश्चिताः (or निरचिनुम
or निरचिन्म) ।
15. तव कार्यं कुरु, ये त्वां तिरस्कुर्वन्ति तान् मा शृणु ।

EXERCISE 4

II.1. Winter, spring, summer, monsoon, autumn and the cold season - thus the names of the six seasons of the year are known.

2. Fill the jar with water.
3. Bind him who stole the cow.
4. O good (or virtuous) one! Just entering our house, your honour purifies the thoughts of all.
5. May the Goddess of wealth grant prosperity to you (all).
6. The female tiger, roaming in the village at night, took away thirteen cows and tore five women.
7. The minds of those whose heart adheres to enjoyment do not experience peace.
8. Misery does not torment those whose heart adheres to God.
9. As the waves of the sea shake a boat, so, the dangers (or failures) of worldly life disturb the mind of men (or persons).

10. (पदच्छेदः अन्वयश्च) यः न विद्वान् न धार्मिकः (तेन) जातेन पुत्रेण कः अर्थः (भवति)? काणेन चक्षुषा किं वा (भवति)? चक्षुः केवलं पीडा एव (भवति) ।

What purpose is (served) by a son who (is born), is neither wise nor virtuous? Or what happens by the sight (or vision) which is one-eyed? The eye (or sight) is merely an affliction.

11. शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च दिवसे दिवसे मूर्खम् आविशन्ति, पण्डितं न (आविशन्ति) ।

Thousands of causes of sorrow and hundreds of causes of fear assail a fool; not a learned one.

- III. लुनामि लुनीवः लुनीमः पृणीयाम् पृणीयाव पृणीयाम्
 लुनासि लुनीथः लुनीथः पृणीयाः पृणीयातम् पृणीयात्
 लुनाति लुनीतः लुनन्ति पृणीयात् पृणीयाताम् पृणीयुः
 अक्लिशनाम् अक्लिशनीव अक्लिशनीम् अक्लिशनीम्
 अक्लिशनाः अक्लिशनीतम् अक्लिशनीतम्
 अक्लिशनात् अक्लिशनीताम् अक्लिशन्
 जानै जानावहै जानामहै
 जानीष्व जानाथाम् जानीध्वम्
 जानीताम् जानाताम् जानताम्

गुह्यामि गुह्यीवः गुह्यीमः
गुह्यासि गुह्यीयः गुह्यीय
गुह्याति गुह्यीतः गुह्यन्ति

- IV. 235 = पञ्चत्रिंशदधिकद्विशतम्
348 = अष्टचत्वारिंशदधिकत्रिशतम्
579 = नवसप्तत्यधिकपञ्चशतम्
888 = अष्टाशीत्याधिकाष्टशतम्
777 = सप्तसप्तत्यधिकसप्तशतम्

- V. 467th = सप्तषष्ठ्यधिकचतुःशततमः
600th = षट्शततमः
915th = पञ्चदशाधिकनवशततमः
521st = एकविंशत्यधिकपञ्चशततमः
793rd = त्रिनवत्यधिकसप्तशततमः

- VI. 1. अतिथयः आगतवन्तः इति अहं न अजानाम् । 2. शठं कैशैः गृहाण, तं रज्ज्वा बधान । (or शठं कैशैः गृहीत्वा तं रज्ज्वा बधान ॥) 3. कस्यचिन्नरस्य द्वौ पुत्रौ आस्ताम् । कस्मिंश्चिद्दिने यवीयः पुत्रः “अहम् अन्यस्मिन् देशे समृद्धिं मुगयितुमिच्छामि । भवान् बहु धनं संचितवान् इति जानामि । मह्यं मम भागं प्रयच्छ येनाहं लोकं द्रष्टुं शक्नुयाम्” इति पितरमवदत् । पिता तस्मै तस्य भागमयच्छत्, बालकश्च अपागच्छत् । तस्मिन् गृहं त्यजति “पित्रा मह्यं दत्तेन रूप्याणां

पञ्चशतेन अहं बहून् मासान् जीवेयम्” इति अचिन्तयत् । मासेषु गच्छत्सु सः शनैः धनम् अपाचिनुत् । ततः लज्जयाऽभिभूतः सः गृहं प्रतिगन्तुं (or निवर्तितुं) निरचिनोत् । तस्य वृद्धः पिता मार्गे आसीत् । यदैव सः पुत्रमपश्यत् तदैव तं हस्तयोः गृहीत्वा अवदत्-“पुत्र! यदा त्वं मामत्यजः तदा शोकः मम हृदयमपृणात् । तव मार्गः विपद्भिः स्तीर्णः इत्यहमजानाम् । समृद्धिं मुगयन् त्वं दैन्यं लज्जां च प्राप्नोः । आगच्छ! तव पितुर्गृहस्य द्वारमपावृणु, वयं सर्वे मोदाम यतः मम पुत्रो मृतः पुनश्च जीवति” ।

EXERCISE 5

- II. There is an elephant named Karpuratilaka in Brahmaranya (forest of Brahma). Looking at him, all the jackals thought: ‘If this one should die by some means, then there would be a great meal for us by his body.’ There, an old jackal promised: ‘I shall accomplish the death of that elephant by the power of my intelligence’. Afterwards that cheat, going (or having gone) near Karpuratilaka and (having bowed) bowing (to him) said: ‘Lord! Do the favour of (your) look.’ The elephant said: ‘Who are you? Wherefrom have you come?’ He

said: "I am a jackal. I was deputed to stay near your honour by all the animals residing in the forest having met together. We are not able to live without a king. We chose your honour as the king of this forest. May the king come quickly with me." Then, Karpuratilaka running through the path of the jackal, sank into dense mud. Then, that elephant howled: "I who have fallen into the mud (will) die. See! See! Protect me." The jackal, having ridiculed him said: "May your honour seize my tail. Trust was placed by you in my word. Therefore let misery be experienced by you helplessly (or without refuge)." Then, the elephant sunk into the dense mud, was eaten by the jackals. All the jackals praised the power of intelligence of the old cheat.

III. दोसि	दुहः	दुहः	अलिह	अलिहहि	अलिहहि
धोक्षि	दुग्धः	दुग्धः	अलीढाः	अलिहायाम्	अलीढवम्
दोग्धि	दुग्धः	दुहन्ति	अलीढ	अलिहाताम्	अलिहत
भानि	भाव	भाम	अधीयीय	अधीयीवहि	अधीयीमहि
भाहि	भातम्	भात	अधीयीथाः	अधीयीयाथाम्	अधीयीध्वम्
भातु	भाताम्	भान्तु	अधीयीत	अधीयीयाताम्	अधीयीरन्

ज्ञये	ज्ञेवहे	ज्ञेमहे	अब्रवम्	अब्रव	अब्रुम
ज्ञेपे	ज्ञयाथे	ज्ञेध्वे	अब्रवीः	अब्रूतम्	अब्रूत
ज्ञेते	ज्ञयाते	ज्ञेरते	अब्रवीत्	अब्रूताम्	अब्रुवन्

IV.1. वयं कृत्स्नं दिनमपठाम (or अधैमहि), अस्माकम् अक्षिणी च आर्तिं यच्छन्ती आस्ताम् ।

2. तानि अवकीर्णानि अस्थीनि चिनुष्व ।
3. वयं तृणे ज्ञयीमहि ।
4. पथिके वृक्षाणां मध्ये भ्रमितुमाराब्धवति मधुरः परिमलः वनं व्याप्नोत् ।
5. तव जीवने समृद्धिः भातु (or दीप्यताम्) ।
6. वञ्चकस्य वचने प्रत्ययं कर्तुं तव (or त्वयि) न युज्यते । or वञ्चकस्य वचने प्रत्ययं कर्तुं त्वयि न उपपद्यते ।
7. अहं त्वामवमन्ये इति यदा त्वं मामुक्तवान्, मम नेत्रे अस्फुरताम् ।
8. गोपि (or गोपाले) धेनूः दुहति वयमुपाविशाम दधीनि आशनीम च ।
9. यत्र कूपः खननीयः तत् स्थानं त्वं मायाः ।

10. पुरस्य द्वारे तिष्ठन् वीरः स्वस्य शक्तिमद्भ्यां सक्थिभ्यां बलिभ्यां बाहुभ्यां च शत्रुं प्रवेष्टुं न अन्वजानात् ।

11. वसन्तस्य मधुरे अनिले वाति (or वहति) सति वयं नद्यां स्नाम ।

12. प्रभो वयं त्वां स्तुमः (or स्तुवीमः) यतः तव प्रभा विश्वं व्याप्नोति ।

13. एका नारी रात्रौ (or रात्र्यां) अरौत्, सा कुत्र अशेरत इति द्रष्टुं वयं गृहात् बहिर्धावाम ।

EXERCISE 6

II.1. (अन्वयः) क्षीणानि वृक्षाणां पुष्पाणि नदीनां पूराः शशिनः कलाः पुनरायान्ति । देहिनां यौवनानि न (पुनः आयान्ति) ।

The flowers of trees, floods of rivers (and) the digits of the moon that waste away come again; the youth(s) of men (or embodied beings) do not (come again).

2. अम्बरम् बलाकाभिः हसति इव, तडिद्भुजैः नृत्यति इव, अम्बुधाराभिः रोदिति इव (तस्मात्) उन्मत्तकम् इव (भवति) ।

The sky laughs as it were through cranes, dances as it were through its arms of lightning, cries as

it were through its showers; (hence) it is as it were mad.

3. परस्य अपराधेन परेषां दण्डं न आचरेत् ।

आत्मना अवगतं कृत्वा बध्नीयात् पूजयेत् च वा ।

One should not practise punishment of someone for the offence of someone else. Having understood (the real fact) by himself, he should check or worship (them).

4. My heart relies on you.

5. When the cat sleeps, then the rats dance.

6. I know that he hates me.

7. May the king kill hundreds of enemies with the strength of his arms.

8. I am your disciple (or pupil). Instruct (or order) me.

9. When the wind blew over the leaves of the trees, then all the birds awoke.

10. सद्यः वसन्तसमयेन समागता इयं भूमिः अपयातपत्रैः सर्वत्र कुसुमावनम्रैः आदीप्तवह्निस्दृशैः किञ्चुकवनैः रत्नांशुका नववधूः इव भाति ।

This earth, united with the spring season recently, shines like a new bride wearing red garments, due to the forests of Kimsuka trees with red flowers, with their leaves gone away, bent with flowers everywhere and resembling a blazing fire.

III.1. अग्नि	अद्भः	अद्भः
अत्ति	अत्थः	अत्थ
अत्ति	अत्तः	अदन्ति
2. आसि	आस्वहि	आस्महि
आस्थाः	आसाथाम्	आध्वम्
आस्त	आसाताम्	आसत

3. Parasmaipada

द्वेषणि	द्वेषाव	द्वेषाम
द्विद्दि	द्विष्टम्	द्विष्ट
द्वेष्टु	द्विष्टाम्	द्विष्टन्तु

Atmanepada

द्वेषे	द्वेषावहै	द्वेषामहै
द्विक्त्व	द्विषाथाम्	द्विड्ढ्वम्
द्विष्टाम्	द्विषाताम्	द्विषताम्

4. मृज्याम्	मृज्याव	मृज्याम्
मृज्याः	मृज्यातम्	मृज्यात
मृज्यात्	मृज्याताम्	मृज्युः
5. हन्मि	हन्वः	हन्मः
हंसि	हथः	हथ
हन्ति	हतः	घ्नन्ति
6. अरोदम्	अरुदिव	अरुदिम
अरोदः/अरोदीः	अरुदितम्	अरुदित
अरोदत्/अरोदीत्	अरुदिताम्	अरुदन्
7. चकासानि	चकासाव	चकासाम
चकाधि	चकास्तम्	चकास्त
चकास्तु	चकास्ताम्	चकास्तु
8. दरिद्रियाम्	दरिद्रियाव	दरिद्रियाम
दरिद्रियाः	दरिद्रियातम्	दरिद्रियात
दरिद्रियात्	दरिद्रियाताम्	दरिद्रियुः

IV.1. तिस्रः धेनवः कूपस्य समीपे तृणं खादन्त्यः आसन् ।

2. तान् निर्दोषान्जनान् मा जहि ।
3. सूर्ये भाति सति वयमुपविश्य समभाषामहि ।
4. अमी दरिद्राः शिशवः स्वपन्ति तथापि ते निश्चसन्ति ।

5. कुतः (or किमर्थं) त्वं रुद्धाः? अत्र न कोऽपि त्वां द्वेष्टि ।
6. अम्बुधाराः पांसुम् अपमृष्टवत्यः ।
7. हे बालाः! जागृत! युष्माकमाहारं खादत (or अश्नीत) शिक्षकस्य गृहं च गच्छत ।
(or युष्माकमाहारं खादित्वा (or अशित्वा) शिक्षकस्य गृहं गच्छत) ।
8. ये दुष्टानां वाक्षु विश्वसन्ति ते गृहे दहति स्वपन्तः मूर्खाः इव भवन्ति ।
9. वीणायां शब्दे श्रुते, नावः चलितुमारभन्त ।
10. यदा जागृतुः तदा ये स्वपन्ति तेषां ज्ञान्तिः नास्ति ।
11. सर्वैः त्यक्तः स नरः कथं देशं शिष्यात् (or ज्ञास्तु?)
12. षट्त्रिंशदधिकचतुःशतं शत्रवः अगृह्यन्त ।
13. यद्यपि दुष्टाः त्वां द्विष्युः, कमपि मा पीडय ।
14. शिशिरः आयातः । शीते अनिले वाति गृहे उपविशाम ।
15. ये भूयः धनमिच्छन्ति ते दरिद्राः ।

EXERCISE 7

- II.1. काचः काञ्चनसंसर्गात् मारकतीं द्युतिं धत्ते । तथा सत्सन्निधानेन मूर्खः प्रवीणतां याति ।

- Glass puts on the lustre of emerald due to contact with gold. So, a fool attains to proficiency due to the proximity of the good.
2. विद्या विनयं ददाति । विनयात् पात्रतां याति । पात्रत्वात् धनम् आप्नोति । धनात् धर्मं ततः सुखम् (आप्नोति) ।
Knowledge gives modesty. One attains worthiness (good character) through modesty. Due to worthiness he obtains wealth. From wealth (he obtains) good (or virtuous) works and happiness from that (or consequently).
 3. नभः पततु । गिरयः स्फुटन्तु । वारिधयः मिलन्तु । जगत् अधरोत्तरम् अस्तु । वीतरागस्य का हानिः?
Let the sky fall. Let the mountains burst. Let the oceans meet. Let the world be topsy-turvy. What is the loss for one without passion?
 4. Two young men going on the path with a dog saw a thief entering the house.

Note: See Text - p.40 title - 2nd line - Third Conjugation

जुहोत्यादि is the generally used term. See also Text pp.188, 189.

5. What do they fear from, to whom God gives power?
6. What shall (or can) we sacrifice for Indra?
7. All the people abandoned the village within two days.
8. The mother who abandons the sons should be ashamed.
9. As the father nourishes the sons, so God supports men.
10. Where did you place those vessels which I washed?

III.1. ददे	दद्वहे	दद्वहे	
दत्से	ददाथे	दद्वहे	
दत्ते	ददाते	दद्वहे	
2. पिपराणि	पिपराव	पिपराम	
पिपूहि	पिपूतम्	पिपूतं	
पिपुर्तु	पिपूतम्	पिपुर्तु	
3. अजुहवम्	अजुहुव	अजुहुम	
अजुहोः	अजुहुतम्	अजुहुत	
अजुहोत्	अजुहुताम्	अजुहुतुः	

4. बिभीयाम्	बिभीयाव	बिभीयाम	
बिभीयाः	बिभीयातम्	बिभीयात्	
बिभीयात्	बिभीयाताम्	बिभीयुः	
5. वेवेज्मि	वेवेज्वः	वेवेज्मः	
वेवेक्षि	वेवेक्थः	वेवेक्थ	
वेवेक्ति	वेवेक्तिः	वेवेजति	
6. अजहाम्	अजहीव/अजहिव	अजहीम/अजहिम	
अजहाः	अजहीतम्/अजहितम्	अजहीत/अजहित	
अजहात्	अजहीताम्/अजहिताम्	अजहुः	
7. जिहै	जिहावहै	जिहामहै	
जिहीष्व	जिहाथाम्	जिहीध्वम्	
जिहीताम्	जिहाताम्	जिहाताम्	
8. दधीय	दधीवहि	दधीमहि	
दधीथाः	दधीयाथाम्	दधीध्वम्	
दधीत	दधीयाताम्	दधीरन्	

Note: In all the nine words of the conjugated verb भी there is an alternate form with भि (बिभियाम्).

IV.1. अमी श्वानः न दशन्ति । अमीभ्यः मा बिभीहि ।

2. ते घटाः यान् आवां जलेन पूरितवन्तौ तान् गृहे धीयेरन् ।
3. कुतः अहं जिहीयाम्? अहं मम मित्राणि न त्यक्तवान् ।
4. त्रयः युवानः ग्रामस्य सर्वान् जनान् बिभ्रति ।
5. पुरोहिताः पञ्च दिनानि अजान् हुतवन्तः (or अजुहुवुः) ।
6. गच्छ, मम पित्रा वृत्तैः पञ्चविंशत्या नरैः खातं तडागं मिमीष्व
(or माहि) ।
7. वीतरागः न कस्माच्चित् बिभेति ।
8. यदि युवां पञ्चाशत् रूप्यकाणि दद्यातं, वयं बहुनि पुस्तकानि
क्रीणीयाम ; बालाश्च पठेयुः ।
9. धनिकैः वणिग्भिः समुद्रस्य तीरे त्यक्तानि एतानि वस्त्राणि
क्षालयितुं न कश्चिज्जानाति ।
10. यावत् राजा अस्मान् अबिभः, तावत् वयं न कस्माच्चित्
अबिभिम (or अबिभीम), सर्वे च अस्मत् अबिभयुः ।
(अबिभः Imperfect, 3rd person singular of भु to
support. अबिभिम Imperfect, 1st person plural of भी
to fear. अबिभयुः Imperfect, 3rd person plural of भी
to fear)

11. येन पथा क्षताः सैनिकाः अजिहत, तस्मिन् बहवः जनाः
रुदन्तः आसन् ।
12. तेषां पीडितानां जनानां दर्शनेन मम नेत्रे अश्रुभिः अपूर्येताम् ।
13. युवानः सुवर्णस्य कान्त्या आकृष्यन्ते ।
14. ये स्वेषाम् आचारेण जिहियति ते कदापि पात्रतां न प्राप्नुवन्ति
इति सर्वः जानाति ।

EXERCISE 8

- II.1. (अहं) न धनं न राज्यसंपदं न हि विद्याम् अर्थये । इदम्
एकम् (अर्थये) । प्रभो! मयि (तव) करुणामङ्गतरङ्गितां दशम्
मनाक् अपि धेहि ।
Oh Lord! I request neither wealth nor the
prosperity of sovereignty nor indeed knowledge.
(I request) only this. Place (or bestow) on me,
atleast a little, your sight overflowing with waves
of compassion.
2. The pupil was told by the teacher: 'Kindle the
fire, cut the branches, milk the cow and grind the
grain.'

3. We fold hands everyday meditating on Him who created us.
4. The Himalaya mountain obstructs with its high peaks, the movement of the winds.
5. Good people enjoy the fruit of good deeds in heaven and bad people experience the fruit of bad deeds in hell.
6. You should anoint the body with oil before bath.
7. The feet of oxen pounded the flowers strewn on the ground.
8. Kings appoint in a high position those whom they protect.
9. These two men are distinguished by (their) knowledge.
10. Having seized the enemy by the two arms, the strong hero split his head.
11. Why did you leave so much food without eating? (or not having eaten food, why did you leave so much?)

12. If you join(or place) (your) blessings on my work, nobody would (or can) break my effort.
13. यावत् द्रष्टृमेलनं स्यात् तावत् नित्यकर्म दीर्घं (स्यात्) । यावत् द्रष्टा न विद्यते तावत् सर्वं संक्षिप्यते ।
As long as there is a meeting of spectators, so long, regular work would be long. As long as there is no spectator, so long everything is abridged.

III.1. अनजिमे	अञ्जः	अञ्जम्
अनक्षि	अङ्क्थः	अङ्क्थ
अनक्ति	अङ्कः	अङ्कन्ति
2. अछिन्दि	अछिन्द्राहि	अछिन्द्राहि
अछिन्त्याः	अछिन्दाथां	अछिन्ध्वम्
अछिन्त	अछिन्दाताम्	अछिन्दत
3. पिनषाणि	पिनषाव	पिनषाम
पिण्डि	पिष्टम्	पिष्ट
पिनष्टु	पिष्टाम्	पिषन्तु
4. अभनजम्	अभञ्ज	अभञ्जम्
अभनक्	अभङ्गम्	अभङ्ग
अभनक्	अभङ्गाम्	अभञ्जन्

5. भुञ्जीय भुञ्जीवहि भुञ्जीमहि
भुञ्जीथाः भुञ्जीयाथां भुञ्जीध्वम्
भुञ्जीत भुञ्जीयातां भुञ्जीरन्

6. रुणध्मि रुन्ध्वः रुन्ध्मः
रुणत्सि रुन्ध्रः रुन्ध्रः
रुणद्धि रुन्ध्रः रुन्धन्ति

7. हिनसानि हिनसाव हिनसाम्
हिन्धि हिस्तम् हिस्त
हिनस्तु हिस्ताम् हिस्तन्तु

IV.1. ये स्वेषां मित्राणि हिंसन्ति ते जीवनस्य सुखं न भुञ्जते ।

2. तस्य विद्या तं सर्वेभ्यः सखिभ्यः विशिनष्टि ।
3. राजकुमारेण नीतौ द्वौ गजौ उद्यानस्य कुसुमानि क्षुण्णवन्तौ ।
4. धूर्ताः गृहाणि भञ्जन्तु मार्गान् च रुन्धन्तु ; तेषां दुष्कृतानि
न तेन विस्मृतानि यः नः रक्षति ।

5. शतानि अनङ्गवाहः नद्याः अद्भिः हताः ।

6. मम पितुः आश्रीः लब्ध्वा अहम् अग्निम् ऐन्धि ; अञ्जलिं च
अबध्नाम् ।

7. आकाशे तारासु दीयन्तीषु , वयं प्रभोः करुणाम् अस्मासु
निपतन्तीम् अन्वभवाम ।
8. यदि त्वं एतां रज्जुं छिन्द्याः नौः भङ्गिभिः अपनीयेत (or
हियेत) ।
9. “त्वं तव राज्यं शतं वत्सराः भुङ्क्ष्व (or भुञ्जीथाः), तव
शत्रूणां बलं भङ्गि (or भञ्ज्याः), साधून् अमात्यान् नियुङ्क्ष्व
(or नियुञ्जीथाः), तव प्रजानां प्राणाः प्रतिदिनं भुङ्गि (or
भुञ्ज्याः or रक्षेः), दुष्टानां मार्गं च रुन्धि (or रुन्ध्याः)”
इति कवयः राजानं प्राशंसन् (or अस्तुवन्) ।
10. रथी अश्वौ रथेन अयुङ्क्त ।
11. यदा त्वं मित्रस्य गृहे आहारम् अश्नासि, किमपि अस्पृष्टं न
शिंष्याः ।
12. तडित् द्वौ स्थूलौ वृक्षौ अभिनत् ; पञ्च अनङ्गुहः च
अहन् ।

EXERCISE 9

- II.1. कुलम्, वित्तम्, श्रुतम्, रूपम्, शौर्यम्, दानम्, तथा तपः,
एते सप्त प्राधान्येन मनुष्याणां मदेहतवः (भवन्ति) ।

Family, wealth, fame, beauty, bravery, charity and also penance (or religious austerity) – these seven are chiefly the causes of pride of men.

2. गुणवत्कुलजातः अपि निर्गुणः केन पूज्यते?
दोग्ध्रीकुलोद्भवा वन्ध्या धेनुः कस्य उपयुज्यते?

By whom is one without virtue worshipped though he is born in a virtuous family? For whom is a barren cow, born of a family of milch cows, of use?

3. अकलङ्कविवेकानां दया एव विदिता विद्या, सत्यमेव अक्षयम्
धनम् , शीलम् एव अमलं कुलम् ।

For people with spotless judgement (or discrimination), compassion is the only known knowledge, truth alone is imperishable wealth and good character alone is a pure family.

4. निर्धनाः सुखिनः दृष्टाः सधनाः च अतिदुःखिताः (दृष्टाः)।
जन्तोः सुखदुःखोदये दैवाधीने (भवतः) । धनेन किम्?

People without wealth are seen to be happy and those with wealth (are seen to be) very distressed.

The rising of happiness and grief are subject to destiny. Of what use is wealth?

5. रोगार्दितः दृष्टा अपि भोज्यं न एव स्पृशति । तीव्रव्यथः जन्तुः
मरणाय स्पृहयते । सर्वौषधेषु विफलेषु यदा विरौति तदा धान्यैः
धनेन च किं करोति? वद ।

A sick man does not at all touch the food even by sight. A creature having intense pain longs for death. All medicines being fruitless, when one cries, then, say, what does he do with grains and wealth?

6. Take the milch cow to the field and milk the milk from her.
7. Many creatures lie afflicted with sickness near that forest in which the sages live.
8. They attain to immortality who resort to a good (or virtuous) path.
9. Rama dwelt in a forest for twelve years.
10. People dwelling near a river collect sweet fruits from the trees every day.

11. From all sides of the pure sky, bright stars shine.
12. The prosperity (or happiness) of the country is dependent on those who teach politics, to the disciples.

III.1. (ताभ्याम्) माम् उपदेशः अपृच्छयत् ।

2. (मया) शिषून् कथा अब्रूयत् ।
3. (अस्माभिः) धान्यं गृहं उह्यताम् ।
4. शोकेन मम हृदयं शान्तिं मथ्यते ।
5. अलिभिः कुसुमानि रेणुः मुष्यते ।

IV.1. मदः जनान् नाशं नयति ।

2. श्रुतम् अपि अकलङ्कस्य मनसः रूपं न मुष्यात् ।
3. तस्मिन् वने यत्र वयं द्वौ वर्षौ उपावसाम, वृक्षाः, लताः कुसुमानि च सुन्दराणि आसन् ।
4. त्वं सीतायां रात्रौ भूमिं न अधिश्चयीथाः ।
5. यथा वन्ध्या धेनुः न उपयुज्यते, तथा निर्गुणः (or) व्यर्थः पुत्रः तस्य कुलस्य भारः भवति ।
6. तीव्रव्यथिताः ईश्वरात् शान्तिं सुखं च याचन्ताम् ।

7. येषां नराणां विवेकः अकलङ्कः आसीत् तैः जनाः स्वकर्तव्यम् उपादिश्यन्त (or) अन्वशिष्यन्त ।
8. वयं तानि मधुराणि फलानि अमीभ्यः उच्चेभ्यः वृक्षेभ्यः चिनुयाम ।

9. तमसि दीप्तम् अग्निं परितः जनाः उपविशन्तः आसन् ।
10. विवेकं विना नरः सदाचारम् अभिनिवेष्टुं न शक्नोति ।
11. देवेषु समुद्रात् अमृतं मथत्सु, गरुडः किञ्चित् अमृतम् अयाचत ।

EXERCISE 10

III.1. यद्यपि सतां चरितात् भ्रष्टः अस्मि, तथापि कृतान्तभिया श्रयन्तं माम् त्रातुम् अर्हसि । प्रह्वेषु विह्वलतया शरणागतेषु साधवः सदसद्विवेकम् नो विदधते ।

Though I am fallen from the conduct of good people, even then you should protect me resorting to you due to the fear of the god of death. Noble ones do not make (or prescribe) the discrimination (or judgement) of good or bad towards those bowing humbly or who have come for protection (or refuge), due to distress.

2. धनिकः जनः नित्यं स्तोतव्यैः स्तूयते, सेवनीयैः च सेव्यते ।
तथापि न बिभेति, न जिह्वेति ।

A rich man is praised always by those who should be praised and is served by those who are fit to be served (or worth serving). Even then, he does not fear nor is ashamed.

3. केचित् वारान्, केचित् ग्रहान् केचित् ऋक्षाणि जानते । ये त्रितयं विजानन्ति ते स्वयं वाचस्पतयः (भवन्ति) ।

Some know the week days, some the planets, some the stars. Those who know the group of three are themselves Lords of speech (sarcastically stated!).

4. समासु विजिगीषुभिः वादिनः वचः न भेतव्यं न बोद्धव्यं न श्राव्यम् (भवति) । इदिति प्रतिवक्तव्यं (भवति) ।

The speech of opponents (disputants) should neither be feared nor understood, nor heard by those desirous of winning in assemblies. It should be replied to at once.

5. लोके विदुषि एकं प्रदीयते, कवौ दश, नटे शतं, दाम्भिके सहस्रं (प्रदीयते) । श्रोत्रिये तु न किञ्चन (प्रदीयते) ।

In this world one (unit) is granted to (or bestowed on) a learned one, ten to a poet, hundred to an actor and a thousand to a deceitful (or ostentatious) person; but nothing to a learned brahmin with scriptural knowledge.

6. If my word (or order) should be acted upon, you have to stay here.
7. How much is payable (or is to be given) by me?
8. We have to be always with truthful men.
9. Fruitless trees are to be cut.
10. What is unobtainable, that is not to be desired (or is not worth desiring for).

- IV. 1. वोढव्य, 2. दातव्य, 3. पानीय, 4. हरणीय, 5. धार्य.
6. त्याज्य, 7. चैय, 8. अनुमेय, 9. कृत्य, 10. शिष्य
(Meanings 1. Which should be carried 2. Which should be given 3. to be drunk or worth drinking

4. to be taken away or worth taking away
5. to be held 6. to be abandoned 7. collectable
8. inferable 9. to be done 10. to be taught.

V.1. सर्वाणि फलानि (गणनीयानि or) गणितव्यानि ।

2. अत्र स्तवनीयौ कवी स्तः ।
3. त्वं वक्तव्यं वग्धि (or वद) ।
4. आगन्तव्याः सर्वे न आगतवन्तः ।
5. यदि त्वं दर्शनीयं किञ्चित् द्रष्टुम् इच्छसि, गत्वा नूतनं नाटकं पश्य ।
6. न कदापि दाम्भिकः भवेत् ।
7. यदि त्वया बृहत्यां सभायां स्थातव्यं, विनयः दम्भात् श्रेयान् इति स्मर ।
8. एतत् जलं न पानीयम् ।
9. देशः कदापि न त्याज्यः ।
10. यदि वक्तुः वाणी श्रोतव्या, तर्हि यूयं सर्वे तूर्णान् उपविशेत् ।

EXERCISE 11

II.1. दरिद्रेण त्यागिना किम्? पापिना कुलीनेन किम्? तुष्टेन कर्दयेण किम्? दर्पन्धेन बुधेन किम्?

What is the use of a poor donor? What is the use of a sinful man though of a good family? What is the use of a pleased (or satisfied) miser? What is the use of a learned man blinded by pride (or arrogance)?

2. मनोभवपथे प्रवृत्तं मनः रोद्धुं न श्रुतेन न वित्तेन न कर्मणा शक्यते ।

It is not possible to check the mind that has proceeded with (or engaged in) the course of passion, by learning, by wealth, by conduct or by work (or ritual).

3. दिनेशः अपि काललीलायां दिने दिने प्रभाते बालः, मध्याह्ने तरुणः अस्तागः स्थविरः क्रियते ।

Even the sun, due to the whim of time, is made young at dawn, youthful at noon and old (when) at setting, every day.

4. (मृगः) क क्रीडति, क चरति, क वृत्तिं करोति क नाम वारि पिबति, क नाम स्वपिति? इत्थं निरपराधम् अबाधमानं मृगं धनुः दधानः व्याधः वधाय अनुधावति ।

Where does a deer play? Where does it move?
Where does it make its living? Where indeed does it drink water? Where indeed does it sleep? A hunter, taking a bow, pursues, for killing, the deer which is thus without offence and not troubling (or resisting).

5. विद्वान् एव उपदेष्टव्यः । तु अविद्वान् न कदाचन । खगाः वानरान् उपदिश्य अथ स्थानभ्रष्टाः ययुः ।

Only a learned man should be instructed, but an unlearned man never. Birds, having instructed monkeys, then went away fallen from their place (story given below).

On the bank of the Narmada river there is a big Salmali (or silk-cotton) tree. There, in the nests within the cavities of the trees, birds live happily. Then, once upon a time, in the rainy season, there

was a huge shower of rain in the sky covered by dark clouds. Then, looking at the monkeys staying at the foot of the tree afflicted by cold and trembling, it was told by the birds out of compassion:

Oh monkeys! listen.

“अस्माभिः चञ्चुमात्राहतैः तृणैः नीडाः निर्मिताः । हस्तपादादिसंयुक्ताः यूयं किमिति सीदथ?

Nests have been built by us by grass brought merely by (our) beaks. Why indeed are you, endowed with hands, feet and the like, dejected?”

Having heard that, it was thought by the monkeys:

“Oh! The happy birds staying within the nests, protected from the wind, blame us. Let there be the cessation of the shower first.” Afterwards, when the shower had ceased, all the nests were broken and their eggs were thrown down by those monkeys ascending the tree.

III.(1) बुधेन किम्? “What is the use of a learned man?” is the sense of the expression and the noun has to be put in the instrumental case.

(2) कर्मणा मनः रोद्धुं न शक्यते The instrumental case conveys the notion of the agent of a passive verb कर्मणा न शक्यते ।

(3) नीलमेघैः आवृते नभसि - The dark clouds are the instrument of covering.

(4) कृपया पक्षिभिः उक्तम् - कृपया - The instrumental case indicates the cause or reason for the birds' words. पक्षिभिः - the agent of the passive verb उक्तम् ।

(5) अस्माभिः निर्मिताः - Agent of a passive verb.

(6) तृणैः निर्मिताः - Instrument of a passive verb.

(7) तैः वानरैः नीडाः भग्नाः - The word 'monkeys' is the agent of the passive verb, भग्नाः । The pronominal adjective तैः is also put in the same case as वानरैः ।

IV. Nom. Sing. Masculine of Present Participle Active

घ्रा - जिघ्रन् ; नै - गायन्
भी - बिभ्यत् ; हन् - धनन्
आप् - आप्नुवन् ; मृ - म्रियमाणः
कृ - कुर्वन् or कुर्वाण ; बन्ध् - बध्नन् ।

Nom. Sing. Feminine of Present Participle Active

स्था - तिष्ठन्ती; अद् - अदन्ती; जागृ - जाग्रती ।

मन् - मन्यमाना; गृह् - गृह्णी, गृह्णाना ।

स्वप् - स्वपन्ती; छिद् - छिन्दन्ती, छिन्दाना ।

Pres. Participle passive of following verbs

दा - दीयमान; वच् - उच्यमान; स्तु - स्तूयमान; ग्रह् - गृह्यमाण; मुच् - मुच्यमान; धृ - ध्रियमाण and also धार्यमाण; ज्ञा - ज्ञायमान ।

V.1. अहं वने दारु चिन्वत्यौ बालिके अपश्यम् ।

2. वृष्ट्यां पतन्त्यां क्लान्तः पथिकः बृहतः वृक्षस्य अधः उपाविशत् ।

3. तस्य सदृशः न कोऽपि अस्ति ।

4. येन मार्गेण त्वम् आगच्छः सः शत्रुभिः रुध्यमानः अस्ति ।

5. मित्रेषु आपदि पतत्सु (or सत्सु) स्वगृहेषु अवतिष्ठमानाः निन्दनीयाः ।

6. त्वं एतानि सुन्दराणि पुस्तकानि कियद्भिः रूपकैः अक्रीणाः ?

7. यः अनुचितं (or सदोषं) मार्गमनुसरति तस्य विद्यया किम् ?

8. गृहं पञ्चभिः सप्ताहैः निर्मितव्यम् ।

9. सः नरः अक्षया काणः नाम्ना देवदत्तः ।

10. नेता पञ्चशतेन सैनिकैः सह देशं त्यक्तवानिति बहुभिः उच्यते ।

11. तव अपराधेन वयं सर्वे गृहं गन्तुं न शक्नुमः (or अशक्ताः) ।

12. तेन गानेन अलम् ।

EXERCISE 12

I.1. By knowledge, by the body, by speech, by dress (or garment) and by wealth (or power) – by these (things) expressed by the words beginning with *vakara* (the letter *va*), a man obtains importance (or respect). (The *anvaya* of the verse is evident).

2. यस्य धर्मविहीनानि दिनानि आयान्ति यान्ति च, सः लोहकारभस्त्रा इव श्वसन् अपि न जीवति ।

For whom days deprived of virtue (or virtuous works) come and go, he does not live though breathing like the bellows of a blacksmith.

3. दुर्जनसंसर्गं त्यज । साधुसमागमं भज । अहोरात्रं पुण्यं कुरु । नित्यम् अनित्यतां स्मर ।

Abandon association with bad people. Resort to association with good ones. Do virtuous acts day and night. Always remember the instability (or transient nature) (of life).

4. अश्रद्धया कृता पूजा, दानं, यज्ञः, तपः, व्रतं (च) सर्वं वन्ध्यतरोः पुष्पम् इव निष्फलतां याति ।

Worship done with lack of faith, charity, sacrifice, penance and (religious) vow, – everything (done with lack of faith) goes to (or is reduced to) uselessness (or failure) like the flower of a barren (or fruitless) tree.

5. While the sons were studying, the mother, having gone to the well, brought water.

6. They thought that the relatives (or friends) were angry.

7. The hunter, having seen the birds on the tree, killed two.

8. The soldiers threw many arrows, but were not able to win.

9. The king Dushyanta did not recognize Sakuntala.
 10. Where did you two spend the night?
 11. All said that four men roaming in the village were seen by them.
 12. When the two girls spoke, then the two boys went.

III.1. अपचक्रम/अपचक्राम अपचक्रमिव अपचक्रमिम
 अपचक्रमिथ अपचक्रमथुः अपचक्रम
 अपचक्राम अपचक्रमतुः अपचक्रमुः

2. अपिदधौ अपिदधिव अपिदधिम
 अपिदधाथ/अपिदधिय अपिदधथुः अपिदध
 अपिदधौ अपिदधतुः अपिदधुः

3. अधिशिश्ये अधिशिश्यवहे अधिशिश्यिमहे
 अधिशिश्ये अधिशिश्यथे अधिशिश्यिध्वे
 अधिशिश्ये अधिशिस्याते अधिशिश्यिरे

4. अनुतस्थौ अनुतस्थिव अनुतस्थिम
 अनुतस्थाथ/अनुतस्थित अनुतस्थथुः अनुतस्थ
 अनुतस्थौ अनुतस्थतुः अनुतस्थुः

5. Parasmaipada

अनुचकर/अनुचकार अनुचकृव अनुचकृम
 अनुचकर्थ अनुचक्रथुः अनुचक्र
 अनुचकार अनुचक्रतुः अनुचक्रुः

Atmanepada

अनुचक्रे अनुचकृवहे अनुचकृमहे
 अनुचकृषे अनुचक्राथे अनुचकृढ्वे
 अनुचक्रे अनुचक्राते अनुचक्रिरे

IV.1. अरयः अपचक्रमुः ।

2. शठौ सर्वाणि रत्नानि अपनिन्यतुः ।
 3. व्याघ्रः बहून् धेनुः अजान् च जघान इति उच्यते ।
 4. युवां दीर्घं कालं मां अन्वीषथुः, प्राप्तुं च न श्रेकथुः इति अहं श्रुतवान् ।
 5. कूपे पतित्वा शिशौ हते ग्रामणीः कूपम् अपिदधौ ।
 6. वणिजः पुत्रौ स्वपितुः आदत्तं सर्वं धनं जहतुः वनाय च प्रतस्थाते ।
 7. युवानं राजकुमारं रक्षितुं प्रासादं सर्वतः सैनिकाः रात्रौ तस्थुः ।
 8. यद्यपि दरिद्राणाम् उपकर्तृन् बहवः अपभाषितवन्तः, तथापि वयम् अपज्ञातानां रक्षणात् न निवर्तेमहि ।

9. यावत् भृत्यः द्वारम् अपाववार तावत् सर्वे सभासदः सभामण्डपं प्रविविशुः ।
10. अश्रद्धा कथं तान् नाशं नीतवती इति पश्य ।
11. बहुभ्यः वर्षेभ्यः पूर्वं नृपस्य पुत्रः जज्ञे ।
12. पुरा विपुलः कासारः बभूव, यत्र हंसाः कमलानां मध्ये विरेमिरे ।

EXERCISE 13

- II.1. यः उपकारिषु साधुः तस्य साधुत्वे कः गुणः? यः अपकारिषु साधुः सः सद्भिः साधुः उच्यते ।

What is the merit (or virtue) in the goodness of one who is good towards benefactors? He is said to be good by good men (or sages), who is good towards evil-doers.

2. A certain man by name Dipaka, on the birthday of his wife, presented her a parrot. Her two eyes which had seen the bird became expanded with joy. She said thus: "Oh, the beauty of this parrot! But, why indeed is a string seen attached to each foot?"

Dipaka replied: "Let it be seen by pulling one string". Then she pulled the string tied on the left foot. Just after the string was pulled, the parrot began to talk thus: "Salutation to you, mother!" Then the string tied on the right foot also was pulled by her. It was said by the parrot thus: "I am greatly pleased by the sight of your honour". And then, she, who was surprised, asked out of curiosity thus: "If the two strings are pulled together what would happen?" The parrot spoke thus: "Oh fool! Then I would fall from the perch!"

III.1. Pres. part. act. paras (शतृ)

1. अतितरत् 2. अधिकुर्वत् 3. अनुमात् 4. अनुशासत्
2. Pres. part. act. atm (ज्ञानच्)
1. अतिरिञ्चान 2. अतिवर्तमान 3. अनुकम्पमान 4. अनुबुध्यमान ।
3. Pres. part. passive
1. अनुगृह्यमाण 2. अधिक्रियमाण 3. अधिगम्यमान 4. अनुष्ठीयमान

4. Past part. passive (क्त)

1. उपहत, 2. अनुमित, 3. अतिजीवित, 4. अनुबुद्ध

5. Past part. active in (क्तवत्)

1. अनुनीतवत् 2. अनुरुद्धवत् 3. अनुमतवत् 4. अनुगतवत्

6. Perfect part. active paras (कसु)

1. देहिक् 2. अधिजग्मिक् 3. उपजहक् 4. आनिनीक्

7. Perfect part. active atm (कानच्)

1. लेभान 2. मेनान 3. चकम्पान 4. चक्राण

IV.1. कः त्वाम् अधिकृतवान्?

2. भवती माम् अनुगृहीतवती।

3. किं यूयम् अनुमितवन्तः?

4. अनुनयन्तः पुत्राः पितरम् अनुगतवन्तः।

5. सख्यः शकुन्तलाम् अनुकम्पितवत्यः।

V.1. कथयामास कथयामासिव कथयामासिम

कथयामासिथ कथयामासथुः कथयामास

कथयामास कथयामासतुः कथयामासुः

2. ईक्षाञ्चक्रे ईक्षांचकृवहे ईक्षांचकृमहे

ईक्षांचकृषे ईक्षांचक्राथे ईक्षांचकृद्वे

ईक्षांचक्रे ईक्षांचक्राते ईक्षांचक्रिरे

3. एधांबभूव एधांबभूविव एधांबभूविम

एधांबभूविथ एधांबभूवथुः एधांबभूव

एधांबभूव एधांबभूवतुः एधांबभूवुः

4. चोरयामास चोरयामासिव चोरयामासिम

चोरयामासिथ चोरयामासथुः चोरयामास

चोरयामास चोरयामासतुः चोरयामासुः

5. सान्त्वयांचकर सान्त्वयांचकृव सान्त्वयांचकृम

(सान्त्वयांचकार)

सान्त्वयांचकर्थ सान्त्वयांचक्रथुः सान्त्वयांचक्र

सान्त्वयांचकार सान्त्वयांचक्रतुः सान्त्वयांचक्रुः

EXERCISE 14

II.1. कस्य द्वेषः दोषाय न (भवति)? कस्य प्रीतिः भूतये न (भवति)? कस्य दर्पः पाताय न (भवति)? कस्य नम्रता उन्नत्यै न (भवति)?

For whom hate does not (become) a defect? Whose love does not (lead to) prosperity? Whose pride (or

arrogance) does not (lead to) a fall? Whose modesty does not (lead to) elevation?

2. गात्रं अङ्गेन हीनं, वक्त्रं नयनेन (हीनं), राज्यं न्यायेन (हीनं), भोज्यं लवणेन (हीनं), जीवितं च धर्मेण (हीनं), निज्ञा च चन्द्रमसा (हीना) न खलु राजते ।

The body deprived of (or without) a limb, the face (deprived of) an eye, a kingdom (deprived of) law, food (deprived of) salt, life (deprived of) virtue (or righteousness) and the night (deprived of) the moon does (or do) not indeed shine.

3. He who envies others, bears malice towards himself.
4. The king welcomed the people who had gone to the palace for refuge.
5. A good person worships God for liberation.
6. When you sent this rogue to the friend, then, what was intended by you?
7. Pride (or arrogance) does not conduce to (or result in) happiness.

8. Having heard of the defeated enemies, the commander sent the messenger to the king.
9. God gives peace to him who is not angry even with enemies, who is not jealous even of rich men and who is a match for (stands upto) bad people.

III.1. अभिमति, ख्याति, सृष्टि, क्षान्ति

2. श्रावक, पाठक, सेचक, मोचक, गायक, नाशक
3. अभिनेतृ, गन्तु, नर्तितृ, सेवितृ
4. मालाकार, सूत्रधार, तन्तुवाय
5. स्थायिन्, ग्राहिन्, उत्साहिन्
6. भागहर, पूजार्ह, शिलाशय

IV.1. हे कवे! तुभ्यं स्वस्ति । त्वं तत् काव्यं प्रणीतवान् यत् नः सर्वेभ्यः रोचते ।

2. मुनिः बालिकाम् अभिशशाप यतः तस्याः आचारः तस्मै न रुरुचे ।
3. यत् त्वं करोषि वक्षि च, तत् सर्वं तव नाशाय भवति ।
4. नृपः जनानां कल्याणाय अभिषिक्तः (or अभ्यसिच्यत) ।

5. ये जनान् अभिदुहन्ति तान् जनाः प्रायशः द्विषन्ति ।
6. तव उपकारिणः त्वम् अपभाषितवान् इति अभियुज्यसे, वृत्तं सर्वम् अस्मभ्यं कथय ।

EXERCISE 15

II.1. मौहूर्तिकैः जनैः आयुः प्रश्ने दीर्घम् आयुः वाच्यम् जीवन्तः बहु मन्यन्ते । मृताः पुनः कं प्रक्ष्यन्ति?

In the case of a question on age (or span of life) a long life should be told by men who are astrologers. (Then) The living ones think much (or greatly) (of the astrologer) and whom will the dead ones ask again?

2. When you (all) will go to the town, then, getting an opportunity, you will go to my brother's house.
3. If killed you will obtain heaven or having conquered you will enjoy the earth.
4. You will give refuge to me forsaken by all.
5. If I do not confine you (all) to the house, you will continually afflict me.

6. The hero summoned by the leader, going to the field of battle, will bend the bow.
7. One hundred and forty two persons will die on account of the absence of water.
8. When the sage will address you (all), then it is my hope that you will be attentive.
9. The king will bestow much wealth on the poor.
10. None will interrupt me (who am) speaking.
11. Friend! Hasten, we two will not see anything in the darkness.
12. Many fruits will fall due to the very strong wind.

III.1. गन्तास्मि	गन्तास्वः	गन्तास्मः
गन्तासि	गन्तास्थः	गन्तास्थ
गन्ता	गन्तारौ	गन्तारः
2. मन्तास्मि	मन्तास्वः	मन्तास्मः
मन्तासि	मन्तास्थः	मन्तास्थ
मन्ता	मन्तारौ	मन्तारः

3. श्रमितास्मि श्रमितास्वः श्रमितास्मः
 श्रमितासि श्रमितास्थः श्रमितास्थ
 श्रमिता श्रमितारौ श्रमितारः
- III.1. ईक्षिष्ये ईक्षिष्यावहे ईक्षिष्यामहे
 ईक्षिष्यसे ईक्षिष्ये ईक्षिष्यध्वे
 ईक्षिष्यते ईक्षिष्येते ईक्षिष्यन्ते
2. धास्यामि धास्यावः धास्यामः
 धास्यसि धास्यथः धास्यथ
 धास्यति धास्यतः धास्यन्ति
- (can be conjugated in Atm. also)
3. ग्रीष्ये ग्रीष्यावहे ग्रीष्यामहे
 ग्रीष्यसे ग्रीष्येथे ग्रीष्यध्वे
 ग्रीष्यते ग्रीष्येते ग्रीष्यन्ते
- (can be conjugated in Paras. also)
4. स्प्रक्ष्यामि स्प्रक्ष्यावः स्प्रक्ष्यामः
 स्प्रक्ष्यसि स्प्रक्ष्यथः स्प्रक्ष्यथ
 स्प्रक्ष्यति स्प्रक्ष्यतः स्प्रक्ष्यन्ति
 स्प्रक्ष्यामि स्प्रक्ष्यावः स्प्रक्ष्यामः
 स्प्रक्ष्यसि स्प्रक्ष्यथः स्प्रक्ष्यथ
 स्प्रक्ष्यति स्प्रक्ष्यतः स्प्रक्ष्यन्ति

- IV.1. ये कम्पमानं वृक्षमवलम्बन्ते, ते चिरं न स्थास्यन्ति ।
2. त्वं किं मूकः आस्से? यदि त्वं कमपि प्रश्नं न स्पृक्ष्यसि जनाः त्वामवगणयिष्यन्ति ।
3. त्वं स्नास्यसि, मुखमाचमिष्यसि, शुद्धे वारिणि अवगाहिष्यसे च ।
4. ये अविरतं शिक्षकमाक्षिपन्ति ते शिक्षणाय अवकाशं न लप्स्यन्ते ।
5. यत् नूतनं देशं त्वं गन्तुमभिप्रेषि (तस्मिन्) बहूनि वस्तूनि त्वामाक्रक्ष्यन्ति ।
6. हे बालाः! यूयं अवधद्वधम् । अवधानं विद्यायाः मूलं भवति ।
7. यदि त्वं अवशः भवितुमिच्छसि परेषां मार्गं मा रुन्धि (or रुन्तस्व) ।
8. सूर्यस्य ज्योतिषि भूमिः भास्यति ।
9. यदा अहं तव पितरं द्रक्ष्यामि तदा त्वं कथं मम उपदेशमवामन्यथाः इति तस्मै कथयिष्यामि ।
10. बालिकयोः ययोः गीतानि वयं श्रुतवन्तः, ते इदं नगरं श्रुत्येत्यक्ष्यतः ।

11. प्रभूतं कार्यं कर्तुमवशिष्यते । तत् न कुर्वन्तः वयं गमिष्यामः किम्?
12. अहं सर्वं जानामि इति प्राज्ञः नरः कदापि न चिन्तयिष्यति ।
13. ते योत्स्यन्ते मरिष्यन्ति च, किन्तु तेषां देशः स्वतन्त्रः भविता (or भविष्यति)
14. वयमापदि न पतिष्यामः इति मूर्खाः एव मन्यन्ते ।
15. त्वं किमत्स्यसि? प्रभूतं नास्ति, किन्तु यदस्ति तत्सर्वं त्वदीयम् ।

EXERCISE 16

- II.1. The elephant having been sold, what is the dispute about the goad?
2. Peace was manifested on the face of the frightened sister who was told by me: "Take heart!"
3. May God protect the country!
4. May your desires be fulfilled! (पृ → परि + सीरन्)
5. The forest dwellers gave gifts to Sakuntala who was about to go.
6. If you (all) who will be beginning the work, would propitiate God, you would get success.

7. If you had not forsaken the companion in the forest, he would not have died.
8. When the darkness is about to perish by the rays of the sun, the entire world trembles in joy.
9. Having carried the burden on your shoulder, do not fear unexpected failures (or dangers).
10. The thieves, about to be seized, ran having opened the door.

- III.1. ज्ञा - ज्ञास्यत्, ज्ञास्यमान । नम् - नंस्यत् । याच् - याचिष्यत्, याचिष्यमाण ।
2. दृष्ट् - द्रक्ष्यमाण (or दर्शिष्यमाण) । भिद् - भेत्यमान ।
श्रु - श्रोष्यमाण, श्राविष्यमाण ।
3. आवरिष्यम् आवरिष्याव आवरिष्याम
आवरिष्यः आवरिष्यतम् आवरिष्यत
आवरिष्यत् आवरिष्यताम् आवरिष्यन्
आश्वसिष्यम् आश्वसिष्याव आश्वसिष्याम
आश्वसिष्यः आश्वसिष्यतम् आश्वसिष्यत
आश्वसिष्यत् आश्वसिष्यताम् आश्वसिष्यन्

4. गम्यासम्	गम्यास्व	गम्यास्म
गम्याः	गम्यास्तम्	गम्यास्त
गम्यात्	गम्यास्ताम्	गम्यासुः
स्थीयासम्	स्थीयास्व	स्थीयास्म
स्थीयाः	स्थीयास्तम्	स्थीयास्त
स्थीयात्	स्थीयास्ताम्	स्थीयासुः

EXERCISE 17

II.1. किञ्चित् उपस्थिता लक्ष्मीः अहंकारं प्रकाशयति, तस्करान् प्रवर्तयति, दयादान् प्रोत्साहयति ।

The Goddess of prosperity (or wealth), approaching nearer (even a little wealth acquired) manifests arrogance, reveals the ego, causes the thieves to act (or induces and the thieves) and encourages (or incites) heirs.

2. यः मूढः दुष्प्रापम् इदं नरत्वं प्राप्य यत्नेन धर्मं न करोति सः क्लेशप्रबन्धेन लब्धं चिन्तामणिं प्रमादात् अब्धौ पातयति ।

The fool who, having obtained this manhood which is difficult to obtain, does not perform with effort (his) duty (or virtuous acts), he causes to fall down

into the sea on account of negligence, a wish-fulfilling gem obtained with much difficulty.

3. Frighten the thieves with the stick.
4. Darkness causes the children to fear (or inspires fear in children). (Darkness frightens the children).
5. Negligence produces misery.
6. The messenger sent by the leader arouses us who are indifferent.
7. Having caused me to go to the house, what will you feed me (or cause me to eat)?
8. We cause the branches of trees to float in the water of the river.
9. The queen gave birth to a son.
10. Even many defects (or faults) do not put to shame a bad person.
11. We should cause the two guests suffering from thirst to drink a little water.
12. You will not be able to cause this work to be done by anybody.

13. He who causes the wind to blow, the river to flow, the stars to move and the trees to grow, will show you the way among the dangers of worldly existence.

III.1. अनुकूलो वायुः तव नावं समुद्रं तारयतु ।

2. तस्य पराक्रमः . तं यशः आर्हयतु ।
3. मम पापानि मामीश्वरस्य सन्निधौ (or समक्षं) कम्पयन्ति ।
4. तव बृहता खड्गेन मामभाययः ।
5. यदि त्वं मम मूल्यं स्वीकृतुमिच्छसि तर्हि अहं त्वां बहूनि पुस्तकानि विक्रापयिष्यामि ।
6. यान् नृपः प्रासादे निरुद्धवान् ते दासैः सह अज्ञाययन्त ।
7. जनान् प्रवेशय ।
8. बालान् तेषां क्रीडायाः निवर्तय ।
9. शिक्षकः कृत्स्नं दिनं मामध्यापयत (or अशिक्षयतु) ।
10. यदि ते अविरतं तं पीडयेयुः तर्हि तं मारयेयुः ।
11. नेता अध्वानं न अजानात् ग्रामात् ग्रामं अस्मान् अभ्रमयत् च ।
12. तव भ्रात्रा पञ्च घटान् जलेन पूरयस्व (or पारयस्व) ।
13. अनिलः श्लाखाः अनमयत् (or अनामयत्), फलानि अपातयत् च ।

14. तव आचारः मां त्वां द्रेष्यति ।
15. किं त्वां विषादयति?
16. देशस्य समृद्धिः त्वामाश्वासयेत् ।

EXERCISE 18

II.1. चिकित्सकाः आरम्भे प्रवर्तनार्थं, मध्ये तु औषधहेतवे अन्ते च बहुमानार्थं जिहीर्षन्ति ।

Doctors wish to take away (or plunder) (money) for getting on in the beginning (of the treatment), for the sake of (or an account of) medicines in the middle (of the treatment) and for the sake of high esteem (or a gift) at the end.

2. विद्या माता इव रक्षति, पिता इव हिते नियुङ्के, कान्ता इव च दुःखम् अपनीय अभिरमयति, कीर्तिं दिक्षु वितनोति, लक्ष्मीं च तनोति । कल्पलता इव किं किं न साधयति?

Knowledge protects like a mother, enjoins (one) to welfare like a father, gratifies (or pleases) like

Note: Sandhi between adjacent words in a sentence is adopted in future lessons. The splitting up of words in a verse and their prose-order are given as before.

a wife removing misery, spreads fame in (all) directions and extends (or grants) prosperity. What is it that it does not accomplish, like a wish yielding heavenly creeper (granting all desires)?

3. Neighing horses desire to eat grass.
4. Those who desire to obtain gold, wish to obstruct the elevation of others.
5. The Pandavas and the Kauravas desirous of fighting, were assembled in Kurukshetra (or the field of the Kurus).
6. You desire to see the mother five times in the day.
7. Those who wish to bathe should go to the river.
8. दुर्जनः सज्जनः भूयात् । सज्जनः शान्तिम् आप्नुयात् । शान्तः बन्धेभ्यः मुच्येत । मुक्तः च अन्यान् विमोचयेत् ।
May the bad person become a good person! May the good person obtain peace! May the peaceful one be released from bonds. May the liberated one cause others to be liberated.

9. What do you wish to give me?
10. That thing you wish to purchase for three rupees, is sold in my country for two rupees.
11. The son wishes to follow the father.
12. What was intended to be said by you?

III.1. ते किं जिगदिषन्ति? (or विवक्षन्ति?)

2. यदि त्वं जिगमिषसि, अहं त्वां न रोत्स्यामि ।
3. कथं जनाः धनमपेप्सन्तीत्यहं नावगच्छामि ।
4. ये शुल्कं दित्सन्ति ते प्रवेष्टुमनुज्ञास्यन्ते ।
5. अयमश्वो न दिधाविषति । तं किं ताडयेः?
6. अभिषिक्तस्य नृपस्य षण्मासाः गताः ।
7. मूर्खः तस्य दण्डेन किं चिकीर्षति?
8. अत्र बहूनि पुस्तकानि सन्ति यान्यहं पिपठिषामि, किन्तु मम समयो नास्ति ।
9. यद्वयं दद्मः तद्यदि ते चिखादिषेयुः पिपासेयुश्च तर्हि तिष्ठेयुः ।
10. न कश्चिदपि स्वमित्रैः तित्यक्ष्यते ।

11. यदि त्वं मम भ्रातरं कदापि पश्येः तर्हि तमहं दिदृक्षेयेति तस्मै कथयेः ।
12. ये भगवन्तं सिसोविषन्ते ते नरान् सिसोविषेयुः ।
13. अहं सुन्दरं गानं शुश्रूषे ।
14. सा न जिगासति ।
15. देशं रक्षितुं कः स्वस्य प्राणान् दित्सति?

EXERCISE 19

- 11.1. The girl, repeatedly crying, sits near (or approaches) the mother afflicted with illness.
2. Though I repeatedly checked (or chastised) you, even then, you neglect my order.
3. I repeatedly saw the friend in a dream.
4. The female singer repeatedly sang beautiful hymns of praise.
5. We repeatedly ate in your house.
6. The fruits fall repeatedly at the foot of both the trees.

Note: See Text : p.111 - नरीनृत्यावहे ; p.115 - स्वैर not स्वर

7. यः नवे वयसि ज्ञान्तः सः सद्भिः ज्ञान्तः उच्यते । धातुषु क्षीयमाणेषु कस्य ज्ञमः न जायते?
- Who is calm in a young age, he is said to be really calm by good people. When the vital organs of the body (or physical vigour) are decaying, to whom is calmness not produced?
8. यत्र मूर्खाः न पूज्यन्ते, यत्र धान्यं सुसञ्चितं, (यत्र) दम्पत्योः कलहः नास्ति, तत्र श्रीः स्वयम् आगता ।
- Where fools are not worshipped, where grain is well collected, where there is no quarrel between man and wife, there the goddess of prosperity herself has come.
9. तेजस्वी समर्थ अपि असहायः किं करिष्यति? निर्वति ज्वलितः ।
- वह्निः स्वयमेव प्रज्जाम्यति ।
- What will a powerful man, though able, do without companions? Fire kindled (or blazing) in a windless place gets extinguished by itself.
10. अदातारं धनवन्तं अतपस्विनं दरिद्रं च उभौ महाशिलां गले बद्ध्वा अम्भसि मोक्तव्यौ ।

Both a rich man who is not a donor and a poor one who does not practise penance should be released (thrown) into water, having tied a huge stone in the neck.

III.1. त्वं नृपस्याज्ञामतिचङ्क्रान्तवान् । (or अत्यचङ्क्रभ्यथाः)

2. स्पष्टं वद ।

3. एष वर्षिक् मधुराणि फलानि विक्रीणाति ।

4. तव गानेनालम्! तदहं पुनः पुनः श्रुतवान् अस्मि (शोश्रूयो।)

5. यदा त्वं विषण्णोऽसि तदाऽऽत्मानमुपहसितुं प्रयतस्व ।

6. प्रभुर्मह्यमचोऽकुप्यत ।

7. त्वं स्वैरो युवाऽसि ।

8. स्तिमितायां रात्र्यां वयं वनवासिभिर्गीतानि कोमलानि स्तोत्राण्यशृणुम ।

9. नद्याः स्रोतस्तीरं तोतुद्यमानमचिरात्तरून् पातयिष्यति ।

10. त्वं गृहं प्रतिगन्तुं नपैक्षथा इति स्वयं मह्यं पुनः पुनः कथितवान् असि। (वावद्यसे।)

11. जनानितोऽपसारय । ते पुनः पुनरभ्यनोऽस्तवन्तो (अभ्यनः चेक्षिप्यन्ते) बहूनि वस्तूनि नाशितवन्तश्च ।

EXERCISE 20

- II. 1. पाणिपादम् । 2. पदातिकथानुष्कम् । 3. रामलक्ष्मणौ । 4. अहिनकुलम् । 5. स्वसाम्भ्रातरौ । 6. जायापती or दम्पती । 7. गृहोद्याने । 8. आपद्विपदौ । 9. शोकानन्दम् or शोका-नन्दौ । 10. अशिरन्धने । 11. अशिवरूपौ । 12. अग्निवायू । 13. वृष्टिवायू । 14. गङ्गायमुने । 15. पत्रपुष्पम् । 16. अक्षि-भ्रुवम् । 17. वाङ्मनसे । 18. नदीकासारौ । 19. प्रियाप्रियम् or प्रियाप्रिये । 20. चराचरम् or चराचरे ।

III.1. Having forgotten their own caste, the father and the son went out of the village.

2. When the minister communicated (or told) his name, then, the rogue and the thief began to tremble.
3. Your mother and father caused you to grow (or nourished you).
4. The sister and brother who have come to their own country from a foreign country will show (or exhibit) their qualities.

Note: See Text p. 117 pt. 176 "Combine two or more".

5. Give grass to the horse and the cow.
6. The poems (or poetical compositions) of Bharavi and Kalidasa have been read by me.
7. The wise man is indifferent to prosperity and adversity.
8. What is the surety (or certainty or proof) here, that the king and queen abandoned the palace?
9. On the arrival of the heroes, houses, roads and gardens were decorated by leaves, flowers and garlands.

EXERCISE 21

- II. 1. पाणिगृहीतः । 2. मध्यरात्रिः । 3. भयहेतुः । 4. सम्भोग-
भुक्तः । 5. ग्रामप्राप्तः । 6. राजसमीपम् । 7. प्रबन्धिनः ।
8. क्रीडान्निपुणः । 9. शकपराभूतः । 10. नगरपरास्तः ।
11. आसनदारः । 12. कमलसदृशः । 13. क्षुधापीडितः ।
14. अस्मदृष्टः । 15. मासागतः । 16. दुःस्वापन्नः ।
17. जनहितम् । 18. कृष्णबलिः । 19. नष्टरक्षितः ।
20. चोरभीतः । 21. संसारमुक्तः । 22. गोपालसखा ।

- III.1. शत्रुपराजितः सेनानीः सैनिकानत्यजत् ।
2. रथचक्राणि वेगेन परिवर्तमानानि आसन् ।
3. द्वारदार्वादाय संस्करुष्व ।
4. कासारसमीपे (or सरस्समीपे) मुनिरुपभोगापायं विमृशति (or
ध्यायति) ।
5. भ्रातृमित्रेणाहं गृहात् परास्ये (or परास्तः) ।
6. सभ्याः परदोषेषु न हसन्ति ।
7. त्वत्कृतकर्मणा मा प्रगल्भस्व । त्वत्तः कनीयांसः अन्ये तत्
संयक् कृतवन्तः स्युः ।
8. मध्याह्ने वयं नदीतीरवृक्षच्छायायामुपाविशाम ।
9. वर्षहतान् वीरान् स्मर ।
10. दासे झटित्यपयाति सः गृहकोणे मन्मातृन्यस्तं घटं पर्यास्यत् ।
11. नटपरिहितानि वस्त्राणि सुन्दराण्यासन् ।
12. रागसमं कमपि वीरं न जानामि ।

EXERCISE 22

- II.1. येषां विद्या दोषदर्पहता, मतिः कामक्रोधहता, वृत्तिः लोभ-
मोहहता, तेषाम् आयुषा किम्?

What is the use of duration of life to those whose knowledge has been destroyed by defects and pride, intelligence has been destroyed by desire and anger (and) conduct has been destroyed by greed and delusion?

दोषश्च दर्पश्च दोषदर्पो, ताभ्यां हता = दोषदर्पहता । similarly for कामक्रोधहता and लोभमोहहता ।

2. श्वेतः अश्वः = श्वेताश्वः ।

महती नदी = महानदी ।

महान् मन्त्री = महामन्त्री ।

मेघः इव श्यामः = मेघश्यामः ।

कमले इव चरणौ = चरणकमले ।

उदधिरिव शोकः = शोकोदधिः ।

पञ्चानां गवां समाहारः = पञ्चगवम् ।

त्रयाणां भुवनानां समाहारः = त्रिभुवनम् ।

कुत्सितः पुरुषः = कुपुरुषः ।

अभिगतः प्रासादम् = अभिप्रासादः ।

निष्क्रान्ताः नगरात् = निर्नगराः ।

III.1. यानि सङ्कटानि वयमभिभूतवन्तः तानि सर्वाणि जीवन्तानि स्मरामः ।

2. शिरस्सङ्केतेन सः दीनबालिकां प्रत्यादिशत् ।

3. अभिज्ञमशाना वयं चलिदुमारभामहि, अस्माकं हृदयानि शोकोदधौ मग्नानि च ।

4. तस्य श्वेतश्मश्रु, सुन्दरमुखं, दयालुनेत्रे च तं मुनिसदृशं अवाभासयन् ।

5. युद्धशौण्डः सेनानीः क्लान्तसैनिकानकथयत् “शत्रुशयेन इव युष्मासु पतिष्यति, किन्तु पर्वतस्थिराः भवत” इति ।

6. महानदीतीरे युयुत्सुर्महाजनः राजरथं परितः अतिष्ठत् ।

7. रोगपीडितो मित्रव्यक्तः स्वाचारत्रप्तो नरो वृद्धपितृचरणौ प्रणिपत्य दयामयाचत ।

8. मुख्यमन्त्री राजनीतिनिपुणजनगणेन प्रतिन्यधीयत ।

9. श्रद्धाभक्ती सुखाय कल्पेते ।

10. शिक्षकप्रणीते पुस्तके बहुचारुश्लोकाः सन्ति ।

Note: यानि वयमभिभूतवन्तः – which we had to overcome;

“had to” has the sense of ‘were obliged to’. This is usually rendered by the causal form – यानि वयमभिभावितवन्तः – ‘which we were caused to overcome’. This may be nearer the implied sense.

EXERCISE 23

II.1. येन हंसाः शुक्लीकृताः शुकाः च हरितीकृताः, येन मयूराः चित्रिताः सः ते वृत्तिं विधास्यति ।

By whom swans were made white and parrots were made green, by whom peacocks were made of variegated colours, He will prescribe your profession (or occupation).

2. One who does not act like a son, he should not wish for a son.
3. In happiness and misery, you, remaining near me, always acted like a companion.
4. One who treats friends like enemies he deserves blame.
5. When you two quarrel, then, we grieve.
6. Making the water cold, make me drink.
7. The mother afflicted by sorrow was called by the poor child lying on the stone.
8. A good man should treat like sons those who have come for refuge shedding tears.
9. The heart empty of compassion should not be praised (or is not worth praising).

10. Those who are treating alike good fortune and misfortune, experience eternal peace.

III. Expound the underlined samasa-s

1. अशुक्लाः शुक्लाः कृताः = शुक्लीकृताः । - गतिः
2. सुखं च दुःखं च सुखदुःखम् तस्मिन् = सुखदुःखे ।
- समाहारद्वन्द्वः
3. समीपे तिष्ठति = समीपस्थः । मम समीपस्थः = मत्समीपस्थः ।
- उपपदसमासः
4. निन्दाम् अहति = निन्दार्हः । - उपपदसमासः
5. शिलायां ज्ञेते = शिलाज्ञयः तेन = शिलाज्ञयेन । -
उपपदसमासः
6. दरिद्रः शिशुः = दरिद्रशिशुः, तेन = दरिद्रशिशुना । -
कर्मधारयः
7. शोकेन पीडिता = शोकपीडिता । - तत्पुरुषः
8. दयया शून्यम् = दयाशून्यम् । - तत्पुरुषः
9. शुभं च अशुभं च = शुभाशुभम् । - समाहारद्वन्द्वः

IV.1. क्षणिकसुखानि हृदयं शिथिली कुर्वन्ति ।

2. कृत्स्नं दिनं ज्ञयाज्ञयः सन् त्वं परीक्षायां सिद्धिं नापेक्षथाः ।
3. ज्ञालां रिक्तीकृत्य अथित्यर्थमनं प्रयुङ्क्ष्व ।

4. सुखापेतः कः जिजीविषति?
5. साक्षिवचनानि मिथ्याकृत्य शठोऽदण्ड्यत ।
6. अग्निज्वालाः शालां रक्तीकुर्वन्ति ।
7. शार्दूलप्रबलः शशक्षिप्रश्च स्तेनः मन्मातुरत्नानि मुषित्वाऽपायात् ।
8. वृक्षस्थाः वानराः भूमिशये नरे फलान्यसितुमारभन्त ।
9. नद्याः स्रोतः क्षिप्रीभूय क्षुद्रनावमपानयत् ।
10. वृषभं शृङ्गाभ्यां गृहीत्वा प्रबलनरस्तं भूमावपातयत् ।

EXERCISE 24

- II.1. विगतः अर्थः यस्मात् सः = व्यर्थकः ।
2. तीव्रा व्यथा यस्य सः = तीव्रव्यथः ।
3. कृतः आहारः येन सः = कृताहारः ।
4. संवृतं मुखं यस्याः सा = संवृतमुखी ।
5. धनेन सह = सधनः ।
6. अविद्यमानं धनं यस्य सः = अविद्यमान धनः or अधनः
7. निर्गतं मलं यस्याः सा = निर्गतमला or निर्मला ।
8. चक्रं मस्तके यस्य सः = चक्रमस्तकः ।
9. तुषारस्य इव कान्तिः यस्य सः = तुषारकान्तिः ।
10. विस्मृतं नाम येन सः = विस्मृतनामा ।
11. निर्गता आशा यस्मात् सः = निराशः ।

12. जम्बूकस्य इव व्याजः यस्य सः = जम्बूकव्याजः ।
13. विगतः रागः यस्मात् सः = विगतरागः or विरागः ।
14. निर्गतः संज्ञयः यस्मात् सः = निःसंज्ञयः ।
15. अकृतं कृत्यं येन सः = अकृतकृत्यः ।
16. निष्फलः व्यायामः यस्य सः = निष्फलव्यायामः ।

III.1. सुचिरस्थायी गुणवान् दैवेन अपि न सह्यते । संपूर्णमण्डलः श्रीमान् चन्द्रः एकां निशां तिष्ठति ।

A man endowed with good qualities who is continuing for a very long time is not endured (or tolerated) even by destiny (or god). The beautiful full moon stays (but) for one night.

2. अहो! कुटिलबुद्धीनां दुर्गाहमनसां मनः, वचसि अन्यत्, कण्ठे अन्यत्, ओष्ठपटे अन्यत् स्थितम् ।

Alas! The mind of those with crooked intellects (and) with thoughts difficult to be grasped, is different in speech, different in the throat and different in the fold of the lips.

3. यथा श्रान्तः छायां वृक्षम् आश्रितः गजपतिः विश्रम्य तं दुर्गं हन्ति, तथा नीचः स्वम् आश्रयं (हन्ति) ।

As a tired stately elephant resorting to a tree desirous of shade, having rested, destroys that tree, so, a low (or a mean) person (destroys) his own place of refuge.

4. दुर्जनः यत्नेन अपि सुजनीकृतुं न शक्यते । कः लशुनं संस्कारेण अपि सुगन्धीकरिष्यति?

A bad man cannot be made a good man even by effort. Who will make garlic fragrant even by purifying?

5. दानं, भोगः, नाशः (इति) वित्तस्य तिस्रः गतयः भवन्ति । यः न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिः नाशः (भवति) । Gift, enjoyment, (and) loss are the three courses that happen to (or arise for) wealth. For him who does not give, nor enjoys, the third course, loss happens.

6. दुःखी दुःखाधिकान् पश्येत् । सुखी सुखाधिकान् पश्येत् । आत्मानं शत्रुभ्याम् इव हर्षशोकाभ्यां न अपश्येत् । A miserable person should see those having greater misery. A happy person should see those having greater happiness. One should not give himself up to joy and sorrow, as if to (two) enemies.

IV.1. शुद्धमनसो नराः स्वधर्मस्याचरणे न संशेते ।

2. महापण्डितः अस्माकमाचार्यः सीतारामयोः कथामस्मभ्यं व्याख्यातवान् ।

3. स्वल्पसाधना बहवो जना आनन्देन धैर्येण च जीवितवन्तो मृतवन्तश्च ।

4. ते बालाः निष्कपटाः ।

5. सुखदुःखसमाः सर्वा आपद उपस्तम्भेरन् (or धारयेरन्) ।

6. दीर्घश्मश्रुर्मुनिः सशिष्यो वन्यमृगबहुले वने जीवति ।

7. धनार्थिनो वृत्तिं प्राप्तुं यत्नं कुर्युः ।

8. शोककुलीकृतमना मम पिता तस्य शत्रून् व्यवहर्तुं निराकरोत् ।

9. असत्यानि तव वचांसि साक्षाख्यानेन न संबदन्ति ।

10. यदा त्वं कुप्यसि सिंहसदृशोऽसि, यदा तव मनः शाम्यति तव मुखं चन्द्रप्रभमस्ति ।

EXERCISE 25

II.1. (क) अचदः । वारिदः । भूमिपः । मध्यस्थः । वृक्षस्थः ।

2. (ङ) पङ्कजम् । अनुजः । द्विजः । दूरगः । पारगः ।

3. (क्विप्) सभासद् । ब्रह्मविद् । सेनानीः ।

4. (ल्युट्) भोजनम् । पतनम् । स्मरणम् । रोदनम् । करणम् ।
यानम् । साधनम् ।

5. (घञ्) त्यागः । नाशः । हासः । स्पर्शः ।

III.1. (अण्) वारुणिः । यौवनम् ।

2. (ठक्) आलङ्कारिकः । लौकिकः । वैदिकः ।

3. (ढक्) गाङ्गेयः । शौभ्रेयः ।

4. (यञ्) औलूक्म्यः । आदित्यः । बाल्यम् । औदार्यम् ।

5. (त्वं and तल्) शूरत्वम् or शूरता । मूर्खत्वम् or मूर्खता ।
मनुष्यत्वम् or मनुष्यता ।

6. (श्मनिच्) पटिमा । शीतिमा । म्रदिमा । द्राघिमा ।

7. (विनि) तपस्विन् । मायाविन् ।

8. (इन्) गुणिन् । केशिन् ।

9. (मनुप्) भ्रान्तिमत् । हिमवत् ।

EXERCISE 26

II. From Ayodhyā Kāṇḍa of Rāmāyaṇa (Cantos. XXIX and XXX)

1. रामस्य एतत् वचनं श्रुत्वा प्रसक्ता दुःखिता अश्रुमुखी सीता
तु इदं वचनं मन्दम् अब्रवीत् ।

Having heard this speech of Rama, Sita on her part, who was deeply attached (to Rama), distressed and with her face wet with tears, gently spoke these words.

2. वने वस्तव्यतां प्रति ये दोषाः त्वया कीर्तिताः तान् गुणान्
इति एव विद्धि, तव स्नेहपुरस्कृताः ।

The defects (or evils) which were mentioned by you relating to residence in the forest, know them to be only merits. They have been enhanced due to love (for me) by you.

3 & 4. मृगाः सिंहाः गजाः एव च, तथा शार्दूलाः शरभाः चमराः
सुमराः एव च, अन्ये च ये वनचारिणः ते सर्वे, राघव !
तव अदृष्टपूर्वरूपत्वात् तव रूपं दृष्ट्वा अपसर्पेयुः । हि सर्वे
बिभ्यति ।

Raghava, antelopes, lions and even so elephants, tigers and sarabhas, yaks as well as deer and many others that move about in the forest would all move away on seeing your form on account of your form not having been seen before. Because all are afraid of you.

5. गुरुजनाज्ञया मया च त्वया सह गन्तव्यम् । राम! इह मे जीवितं त्वद्वियोगेन त्यक्तव्यम् ।

Due to the order of the elders, I too should go with you. Rama! Here my life should be given up due to separation from you.

6. राघव! त्वत्समीपस्थां मां शक्रः अपि सुराणाम् ईश्वरः (सन्) अपि ओजसा प्रधर्षयितुं न हि शक्तः ।

Raghava! Even Indra, though (being) the lord of the Devas is not indeed by his might, capable of overpowering me, staying by your side.

7. या नारी पतिहीना सा जीवितुं न हि शक्यति । राम! त्वया मम एवंबिधं कामं निदर्शितम् ।

Rama! That woman who is deprived of her husband will not indeed be able to live. It has been really shown to me by you in this manner.

8. अथापि च महाप्राज्ञ! मया पुरा पितृगृहे ब्राह्मणानां सत्यं श्रुतं मे वने वस्तव्यं किल (इति) ।

Moreover, formerly, Oh! enlightened one! in my father's house, the truth was heard by me from the Brahmanas that I should indeed live in the forest (sometime).

9. लक्ष्मिभ्यः द्विजातिभ्यः गृहे वचनं श्रुत्वा, महाबल! अहं नित्यम् एव वनवासकृतोत्साहा (अभवम्) ।

Powerful one! having heard at my home, the utterance from the Brahmanas having the proper attributes (or knowing the signs), I always became inclined towards (or desirous of) forest life.

10. कृतादेशा भविष्यामि, त्वया सह गमिष्यामि । अयं कालः च समुत्पन्नः । द्विजः सत्यवान् भवतु ।

(I am sure) I shall be permitted (by you). I shall go with you. The time has arrived. Let the Brahmana (prove to) be truthful.

11. वीर! अकृतात्मभिः पुरुषैः वनवासे दुःखानि बहुधा किल नियतं प्राप्यन्ते (इति) हि जानामि ।

Oh hero! I certainly know that sufferings are indeed always obtained in many ways in forest life by men having an uncontrolled mind.

- 12 & 13 प्रभो! कन्यया मया पितुः गृहे भिक्षिण्याः श्रमवृत्तायाः मम मातुः अग्रतः च वनवासः श्रुतः । इह च पूर्वं त्वं मे बहुतिथिं प्रसादितः वै । वनवासस्य त्वया सह गमनं हि काङ्क्षितम् ।

Lord! Forest life (for me) was heard by me, who was unmarried, in my father's house from a female ascetic having a life of quietude, in front of my mother. Here also, formerly, you were indeed beseeched greatly by me (and) going with you for living in the forest was desired.

14. शुद्धात्मन्! प्रेमभावात् भर्तारम् अनुगच्छन्ती विकल्मषा हि भविष्यामि । हि भर्ता परदैवतम् ।

Oh pure minded one! Following the husband out of the feeling of love, I shall indeed become stainless (or guiltless) for the husband is the supreme deity (for the wife).

- 15 & 16. सदा त्वया मे कल्याणः सङ्गमः प्रेत्यभावे (अपि भविष्यति) महाबल! ब्राह्मणानां यशस्विनां पुण्या श्रुतिः हि श्रूयते - इहलोकं या स्त्री यस्य पितृभिः स्वधर्मेण अद्भिः दत्ता, प्रेत्यभावे अपि सा तस्य (भवति) ।

(Then) there will always be my blessed union with you even in the existence (or state) after having departed (from this world). Powerful one! For the holy Vedic text (or sacred utterance) of famous Brahmanas is heard: "Even in the life after death a woman continues to be his (wife) to whom she was given away in this world by her parents with water in their hands (to solemnize the gift) according to their own Dharma (or moral code binding on them)".

17. एवम् अस्मात् स्वकां पतिव्रतां सुवृत्तां हि नारीं मां केन हेतुना इह त्वं नेतुं न अभिरोच्यसे?

Such being the case, for what reason here do you not desire to take me, your own wife, devoted and faithful to her husband and of good conduct, from this (city)?

1. अथ जातु पार्श्वचरैः अलक्ष्यमाणः (सः) विपिने रुरोः
गृहीतवर्त्मा श्रमफेनमुचा तुरङ्गमेण तपस्विगाढां तमसां
नदीं प्राप ।

Then, sometime, not being observed by attendants taking (or tracking) the path of a stag in the forest, he reached the river Tamasa, thickly crowded with ascetics, on (his) horse that was discharging foam (from its mouth) through fatigue.

2. तस्याः अम्मसि कुम्भपूर्णभवः पटुः निनादः उच्चैः उच्चचार ।
तत्र द्विरदबुंहितशङ्की सः शब्दपातिनम् इषुं विससर्ज ।

In the waters of that river there arose loudly a sharp sound originating from the filling up of a pot (with water). There, doubting the trumpeting of an elephant, he released an arrow hitting the object making the sound.

18. काकुत्स्थ! भक्तां पतिव्रतां दीनां सुखदुःखयोः समां
समानसुखदुःखिनीं मां नेतुम् अर्हसि ।

You ought to take me, devoted, faithful to the husband, miserable, equal in pleasure and pain and sharing your joys and sorrows, Oh scion of Kakutstha!

19. एवं दुःखितां मां यदि वनं नेतुं न च इच्छसि अहं विषम्
अग्निं जलं वा मृत्युकारणात् आस्थास्ये ।

If you do not wish at all to take me, afflicted in this manner, to the forest, I shall resort to poison, fire or water for the reason of (or with the object of) death.

20. राम! यः त्वया सह सः स्वर्गः, यः त्वया विना (सः) निरयः
इति (मम) परां प्रीतिं जानन् मया सह गच्छ ।

Rama! That which is (shared) with you is heaven. That which is without you is hell. Thus knowing my supreme love (for you) proceed (to the forest) with me.

3. सः क्षितिपः अपि “हा तात” इति क्रन्दिताम् आकर्ण्य विषण्णः तस्य वेतसगुहं प्रभवम् अन्विष्यन् शल्यप्रोतं सकुम्भं मुनिपुत्रं प्रेक्ष्य तापात् अन्तःशल्यः इव आसीत् ।

That king also having heard the cry (of distress) “Oh father!”, dejected and searching for the origin of that (sound) hidden by the reeds, and having seen the son of the sage with the pot, pierced by the arrow, became like one (pierced) with an arrow inside on account of agony.

4. तुरगात् अवतीर्य प्रथितान्वयेन तेन पृष्ठान्वयः जल-कुम्भनिषण्णदेहः सः स्वलज्जिः अक्षरपदैः आत्मानं द्विजेतरतपस्विसुतं तस्मै कथयाम्बभूव ।

Being asked his race by the king of a celebrated lineage, who had descended just then from his horse, he, with his body resting on the water jar declared himself with faltering syllables, to be the son of an ascetic who was other than a Brahmana.

5. तच्चोदितः च नृपतिः अनुद्धृतशल्यं एव तम् अवसन्नदृशोः पित्रोः सकाशं निनाय । तथागतं तम् एकपुत्रम् उपेत्य अज्ञानतः स्वचरितं ताभ्यां शशंस ।

Then, urged by him, the king carried him, with the arrow still not drawn out, to his blind parents. He told them what he had done unwittingly to their only son, (they) having approached him in that state.

6. तौ दम्पती बहु विलज्य शिशोः उरस्तः निखातं शल्यं प्रहन्त्री उदहारयताम् । सः परासुः अभूत् । अथ वृद्धः हस्तापितैः नयनवारिभिः एव भूमिपतिं शशाप ।

Crying much, the husband and wife caused the planted arrow to be drawn out by the killer from the breast of the boy. He became lifeless. Then, the old man cursed the king with the very water of tears that he had placed in his hand.

7 अहमिवभवानपि पुत्रशोकात् अन्त्ये वयसि दिष्टान्तम्
आप्स्यति इति आक्रान्तपूर्वं मुक्तविषं भुजङ्गम् इव उक्तवन्तं
तं प्रथमापराद्धः कोसलपतिः प्रोवाच ।

To him who had told (or cursed), as a snake
emitting poison when trampled upon, "You too,
in your old age, shall suffer death due to
grief for your son, as myself" the king of
Kosala, who had offended first, said.

8. अदृष्टतनयाननपद्मशोभे मयि भगवता पातितः अयं ज्ञापः
अपि सानुग्रहः । इन्धनेद्धः ज्वलनः कृष्यां क्षितिं दहन् अपि
बीजप्ररोहजननीं खलु करोति ।

"Even this curse which has been cast on me,
who has not seen the loveliness of the lotus
face of a son, is accompanied by a blessing.
Fire, kindled by fuel, though burning arable
land indeed makes it fertile for sprouting
seeds.

9. इत्थंगते गतघृणः तव वध्यः अयं किं विधत्ताम् इति
वसुधादिपेन अभिहितः परासुं पुत्रं सदारः अनुगन्तुमनाः सः
मुनिः हुताशनवतः एधान् ययाचे ।

Under these circumstances, what may this
pitiless one, that is fit to be killed by you, do?"
Thus addressed by the king, that sage begged
for burning fuel, desiring to follow his dead
son together with his wife.

10. प्रासानुगः राजा अस्य शासनं सपदि सम्पाद्य पातकविलुप्तयुतिः
अन्तर्निविष्टपदम् आत्मविनाशहेतुं ज्ञापं अम्बुराशिः और्वं
ज्वलनम् इव दधत् निवृत्तः ।

The king, whose attendants had joined him,
having immediately done his bidding, with his
courage (or peace of mind) all lost through
sin and bearing like the ocean, the submarine
fire, the curse that was deeply etched in his
heart and which was the source of his own
death, returned (to the city).

MISCELLANEOUS VERSES

1. परहितनिरतः सुजनः विनाशकाले अपि विकृतिं न याति ।
चन्दनतरुः छेदे अपि कुठारस्य मुखं सुरभयति ।

A good man devoted to the welfare of others does not attain to (or suffer) any change (as of purpose, mind etc) even at the time of utter loss (or death). The sandal wood tree makes the forepart of an axe fragrant even on cutting.

2. यत् कदर्याणाम् अरुचिं क्लेशं तृष्णां मोहं प्रजागरम् च करोति
तत् न धनम् (भवति) । सः हृदयव्याधिः एव (भवति) ।

That which produces want of appetite (or aversion), suffering, strong desire, delusion and excessive wakefulness for misers, is not wealth. It is only a disease of the heart (or mind).

EXERCISE 27

(The passage is the beginning of Act I of *Śakuntalam* after the prologue. It includes 7 verses for which पदच्छेदः and अन्वयः are given).

Then enter the king in a chariot, pursuing a deer, with bow and arrow in hand and the charioteer.

CHARIOTEER: (Looking at the king and the deer) O long lived one!

1. कृष्णसारे अधिज्यकामुके त्वयि च चक्षुः ददत् मृगानुसारिणं
साक्षात् पिनाकिनम् इव पश्यामि ।

Casting my eye on that black antelope and on you with your well-stringed bow, I see as it were the Pinaka - wielder (Siva) in person chasing a deer.

KING: Charioteer! We have been drawn far by that deer.

Even now, he again

2. अनुपतति स्यन्दने ग्रीवामङ्गाभिरामं मुहुः बद्धदृष्टिः,
शरपतनभयात् पश्चार्धेन पूर्वकायं भूयसा प्रविष्टः,
श्रमविवृतमुखभ्रंशिभिः अर्धावलीढैः दम्भैः कीर्णवर्त्मा, पश्य!
उदग्रश्रुतत्वात् बहुतरं वियति प्रयाति स्तोकं उर्व्यां (प्रयाति) ।

Looking (back) often gracefully by the bending of his neck at the chariot which is following him, drawing himself mostly into the forepart of his body, his posterior half through fear of the falling arrow, strewing his path with grass, half-chewed, dropping from his mouth kept open due to exhaustion, see (how) by reason of his lofty leaps, he moves much more through the air and (only) a little on the ground.

(With wonder) how now this (deer) is (only) discernible with effort to me, though I have been pursuing him?

CHARIOTEER: Long-lived one! Seeing that the ground was uneven, the speed of the chariot was made slow by drawing in the reins. By that, this deer became one with an extended interval (in distance). Now, for you who are on level ground, it will not be difficult to be overtaken.

KING: Then, let the reins be loosened.

CHARIOTEER: As the long-lived one commands. (Exhibiting by gesticulation the speed of the chariot). Long lived one! Look! Look!

3. मुक्तेषु रश्मिषु अमी रथ्याः निरायतपूर्वकायाः निष्क्रम-
चामरशिखाः निभृतोर्ध्वकर्णाः आत्मोद्धतैः रजोभिः अपि
अलङ्घनीयाः मृगजवाक्षमया इव धावन्ति ।

The reins having been loosened, the chariot-horses run as if impatient of the speed of the deer, with the fore-part of their bodies well stretched out, with the chowrie-crests (or decorated crests) motionless, with ears steady and erect, not to be overtaken even by the dust raised by themselves.

KING: 4 यत् आलोके सूक्ष्मं तत् सहसा विपुलतां व्रजति ।
यत् अद्वा विच्छिन्नं तत् कृतसन्धानम् इव भवति । यत् प्रकृत्या
वक्रं तत् अपि नयनयोः समरेखं (भवति) । (रथजवात्) मे
क्षणमपि किञ्चित् न दूरे न पार्श्वे (भवति) ।

What was minute to my sight, that attains to largeness suddenly. What was really divided, that is as it were united. What was bent naturally that too appears straight to my eyes. On account of the speed of the chariot, nothing, even for a moment, appears either near or distant. Charioteer! Behold him being slain.

(Acts fixing an arrow in the bow).

(Behind the scenes).

O King! This is a deer of the hermitage. It should not be killed. It should not be killed.

CHARIOTEER: (Listening and looking)

Long-lived one! Between you and this black antelope that is in the path of your arrow, ascetics have indeed arrived.

KING: (Hastily) Well, then, let the horses be restrained.

CHARIOTEER: So be it (Stops the chariot). (Then, enters a hermit, with two others).

HERMIT: (Raising his hand). King! This deer of the hermitage should not be killed, this should not be killed.

5. न खलु न खलु अयं बाणः अस्मिन् मुदुनि मृगशरीरे पुष्पराशौ
अग्निः इव सन्निपात्यः । क्व बत हरिणकानाम् अतिलोलं जीवितं
क्व च ते निश्चितनिपाताः वज्रसाराः शराः ?

Not indeed, not indeed, must this arrow be made to fall upon this tender body of the deer, like fire upon a heap of flowers. Alas! Where is the very frail existence of fawns and where are your sharp-falling adamantine arrows?

6. तत् साधुकृतसन्धानं सायकं प्रतिसंहर । वः शस्त्रम् आर्तत्राणाय
(भवति) न अनागसि प्रहर्तुम् ।

Therefore, withdraw your well-aimed arrow. Your weapon is (meant) for the protection of the distressed, not for throwing upon the innocent.

KING: This is withdrawn (Does as said).

HERMIT: This is worthy of you, the light of the race of Puru.

7. तव, यस्य पुरोः वंशे जन्म, इदं युक्तरूपम् । एवंगुणोपेतं चक्रवर्तिनं पुत्रम् आप्नुहि ।

This is worthy of you, who were born in the lineage of Puru. May you have a son who will be an emperor of the world and endowed with like virtues.

OTHERS: (Raising their hands) By all means, may you have a son, the sovereign of the world.

KING: (Bowing) It is accepted.

HERMIT: King! We have set out to collect twigs (for the sacred fire). This which is seen on the bank of Malini river is indeed the hermitage of Kanva, the teacher-sage. If there is no interference with any other duty, then please enter and accept the hospitable reception proper for a guest.
